

Semantik ve Analitik Açından Kur'ân'da "Maraz" ve Türevleri

Faruk ÖZDEMİR*

Özet

Bu makalede Kur'ân'da yer alan *maraz* kökü ve türevleri semantik ve analitik açıdan inceleme konusu yapılmıştır. Önce kelimenin etimolojik kökeni ve genel sözlüklerdeki anlamları üzerinde durulmuş ardından "el-vücûh ve'n-nezâir" tarzı eserler dikkate alınarak kelimenin ve türevlerinin çeşitli âyetlerdeki kullanımlarına göre taşıdığı farklı anlamlar/vecihler art zamanlı olarak incelenmiştir. Daha sonra bu mastardan türeyen ve Kur'ân'da zikredilen isim ve fiiller, bağlamları göz önünde bulundurularak ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, *maraz*, semantik, analitik, tefsir.

A Semantical and Analytical Approach to the Root of "al-Maraz" and Its Derivatives in the Qur'an

Abstract

In this study, the infinitive of "al-maraz" and its derivatives which are used in the Qur'an investigated from the analytic and semantic point of view. Firstly, it is dwelt on the etymological root of the word and its meanings at the general dictionaries. Secondly considering the works like that "al-wucuh and al-nazâir" it is studied in a diachronic perspective according to the usages of the word's and its derivatives' various meanings/aspect in the Qur'anic lexicons. Then, the nouns and the verbs derived from this infinitive and cited in the Qur'an have been examined by taking into account where they are used.

Keywords: Qur'an, al-maraz, semantic, analytic, exegesis.

* Yrd. Doç. Dr., Sinop Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir A.B.D.
fozdemir@sinop.edu.tr

Giriş

Bir dilin yapı taşları kelimelerdir. Eğer kelimelerin doğru anlamları elde edilemezse kelimelerden müteşekkil cümleler de anlaşılamayacaktır. Dolayısıyla cümlelerden oluşan metin de doğru anlaşılammış olacaktır. Bu husus Kur'ândaki sözcükler için de geçerlidir. Nitekim Kur'ândaki kelimeler yer aldıkları siyak-sibak çerçevesinde ve Kur'ân'ın düşünce sistemi içerisinde, esas manalarından daha kuvvetli bir şekilde izafi anlamlar ihtiva etmektedirler. Genel lügatler bu manaları bulup çıkarmada her ne kadar bir takım anlam yığınları sunsalar da yeterli olmamaktadır. Bu ise konusu, kelimelerin tarihî seyir içerisindeki anlam daralması, anlam genişlemesi ve anlam kaymalarını tespit etmek olan "semantik metot"¹ ile elde edilebilir.

İşte bu makalede Kur'ân'ın doğru anlaşılmasını sağlayan "semantik metot" takip edilerek Kur'ân'da zikredilen ve m-r-z (م - ر - ض) kökünden bir *mastar* olan *maraz* (مَرَضٌ) ile türevlerinin etimolojik tahlili yapılacaktır. Bunu yaparken Arap şiirinden ve hadislerden mümkün olduğu kadar istifade edilecektir. Sonra "el-vücûh ve'n-nezâir" tarzı Kur'ân lügatlerinde adı geçen sözcüğün bağlamına göre ihtiva ettiği vecihler belirtilecek, ardından Kur'ân'daki kullanım biçimleri ve siyak-sibaka göre kazandığı farklı manaları belirlenecektir. Ayrıca İzutsu'nun "Kelimeler Kur'ân'da birbirinden ayrı, yalın halde bulunmazlar, her birinin ötekiyle yakın ilişkisi vardır. Bu kelimeler, somut anlamlarını, birbiriyle olan bu ilişki sisteminden alırlar. Kelimelere özel anlamlar kazandıran bu sistem içerisindeki kelime ilişkilerini gözden uzak tutmamalıyız"² sözünde ifade ettiği gibi *maraz mastarının* ve türevlerinin semantik açıdan anlam örgüsünü tespit gayesiyle söz konusu sözcükle

1 İsmail Yakıt, "Doğru Bir Kur'ân Tercümesinde Semantik Metodun Önemi", S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1 (1994), s. 20-21.

2 Toshihiko İzutsu, Kur'ân'da Allah ve İnsan, çev: Süleyman Ateş (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, t.y.), s. 18-19.

zıt ve eş anlamlılık ilişkisine sahip kelimelere yer verilecek ve karşılaştırma yapılacaktır.

1. M-r-z Kökünün Etimolojik Yapısı ve Anlam Tahlili

M-r-z (م - ر - ض) kökü ve türevleri ilk dönem Arapça lügatlerde farklı formlarda ve değişik anlamlarda karşımıza çıkmaktadır. M-r-z kökü ve müştaklarının anlamlarını on yedi grupta değerlendirebiliriz.

1.1. Hasta Olmak, Hastalanmak, Hasta

M-r-z (م - ر - ض) kökünün sülâsî mücerred 4. baktan fiil formu *meriza-yemrazu* (مَرَضٌ - يَمْرُضُ)³, *mastarı* ise *maraz* (مَرَضٌ) şeklindedir. Anlamı ise “insanın sıhhat sınırlarının dışına çıkmasına sebep olan her şey”⁴ demektir. *Maraz* sözcüğü *sıhhat* (صِحَّةٌ) “sıhhatli ve sağlıklı olmak” ile zıt anlamlı⁵ ve hem insan hem de deve için kullanılan “hastalık, hasta olmak” anlamındaki *sukm* (سُقْمٌ) ile anlamdaştır.⁶ *Maraz mastarı* cins isimdir.⁷

“*Rasûlullah (s) hastalanınca Ebû Bekr (ra)‘e, insanlara namaz kıldırmasını emretti*”⁸ hadis-i şerifinde zikredilen “hastalandı” anlamındaki *meriza* (مَرَضٌ) fiili sülâsî mücerred 4. baktan gelmektedir. “*Rasûlullah (s) vefat ettiği hastalığı sırasında Ebû Bekr (ra)‘e, insanlara namaz kıldırmasını emretti*”⁹ hadisindeki *maraz* (مَرَضٌ) “hastalık” kelimesi ise m-r-z kökünden *mastarı*dır.

Ebû İshak (311/923) der ki: Bedende ve dinde sıhhatli olmak ifadesi kullanılabildiği gibi *maraz* lafzı da hem bedende hem de dinde hastalıklı olmayı belirtmek amacıyla kullanılabilir. Kalpteki *maraz* ise insanı dinde sıhhatli olmaktan çıkaran her türlü şeyi ifade etmektedir.¹⁰

3 Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ, Makâyisü'l-Luga, thk. Abdu's-Selâm Muhammed Hârûn, (Dâru'l-Fikr, y.y., t.y.), V, 311; Mecdü'd-Din Muhammed b. Ya'kûb el-Firûzâbâdi eş-Şîrâzi, el-Kâmûsü'l-Muhid (el-Hey'etü'l-Misriyye el-Âmme li'l-Kütüb, y.y., 1398/1978), II, 341.

4 İbn Fâris, Makâyisü'l-Luga, V, 311.

5 Ebû Bekr Muhammed b. Hasen b. Düreyd el-Ezdi, Cemheretü'l-Luga, Remzî Münir Ba'lebeki (Beyrût-Lübân: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 1987), II, 752; Ebu'l-Fadl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, thk. Emîn Muhammed Abdulvehhâb ve Muhammed es-Sâdik el-'Ubeydi, 3. bs. (Beyrût-Lübân: Dâru İhyâit-Turâsi'l-Arabî, 1419/1999), XIII, 79-80; Seyyid Muhammed Murtazâ el-Huseynî ez-Zebîdi, Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs, thk. Abdul'alim et-Tahâvî (Kuveyt: Matbaatu Hukûmeti'l-Kuveyt, 1400/1980), XIX, 53.

6 İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, XIII, 79-80; İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, es-Sihâh Tâcu'l-Luga ve Sihâhu'l-Arabiyye, thk. Ahmed Abdu'l-Gâfûr Attâr, 3. bs. (Beyrût: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 1404/1984), III, 1106; Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir er-Râzi, Muhtârü's-Sihâh (Beyrût: Mektebetü Lübnân, 1986), s. 259.

7 İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, XIII, 80; Zebîdi, Tâcu'l-Arûs, XIX, 54.

8 Ahmed b. Hanbel, Müsnedü'l-İmâm Ahmed İbn Hanbel, thk. Şu'ayb el-Arnaûd v.dğr., 2. bs. (Müessesetü'r-Risâle, y.y., 1420/1999), III, 488; Hadisin farklı varyantı için bkz., Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, el-Câmiu's-Sahih, 2. bs. “Ezân”, 39, 67 (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1412/1992); Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid b. Mâce el-Kazvîni, es-Sünen, “İkâmet”, 142 (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992); Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyri en-Neysâbüri, el-Câmiu's-Sahih, “Salât”, 96 (942) (Kâhire, y.y., 1407/1987).

9 Ahmed, Müsned, XLIII, 217; Hadisin farklı varyantı için bkz., İbn Mâce, “İkâmet”, 142; Buhârî, “Ezân”, 39, 67; Müslim, “Salât”, 96 (942).

10 İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, XIII, 80; Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, Tehzîbu'l-Luga, thk. Ah-

İsm-i fâil merîz (مَرِيضٌ)'in çoğulu *mirâz* (مَرَاضٍ) formundadır. Emevî devri hiciv şairlerinden Cerîr b. Atıyye (110/728 [?])'ye ait (وَ فِي الْمَرَاضِ لَنَا شَجْوٌ وَ تَعْذِيبٌ) "Hastalarda bizim için üzüntü ve acı, ıstırap vardır" anlamındaki bu mısradaki *el-mirâz* (الْمَرَاضِ) kelimesi *merîz* (مَرِيضٌ)'in *cemîsi* olarak gelmektedir.¹¹

1.2. Şek, Nifak ve Zayıf İnanç

M-r-z (م - ر - ض) kökünden müştak olan ve az önce geçen *maraz* (مَرَضٌ) ve *marz* (مَرَضٌ) sözcüklerinin her ikisi de yer aldıkları siyak-sibak çerçevesinde "şek, şüph" (شَكٌّ), "nifak" (نِفَاقٌ) ve "inanç zayıflığı" (ضَعْفُ الْيَقِينِ) anlamlarına da gelmektedir. "Kalplerinde maraz vardır"¹² âyetindeki *maraz* sözcüğü de "şek, şüph" anlamını veririrken¹³ Ezherî (370/980), Halil b. Ahmed (175/791), İbn Fâris (395/1004) ve Zemahşerî (538/1144) "nifak" manasını vermektedirler.¹⁴ Ancak *Tehzîbu'l-Luga*'da Ebû Ubeyde (210/825)'nin bu kelimeye hem "şek" hem de "nifak" anlamı verdiği kaydedilmektedir.¹⁵

1.3. Eksiklik, Noksan, Kusur

İbnu'l-Arâbî (231/846) *maraz* lafzının aslına ilişkin olarak şu izahı yapmaktadır: *el-Maraz* (الْمَرَضُ) sözcüğünün aslı, "eksiklik, noksan, kusur" gibi anlamlara gelen *en-nuksân* (النُّقْصَانُ)'dır. Nitekim gücü kuvveti az beden için (بَدَنٌ مَرِيضٌ); dinî inancı noksan kalp için (قَلْبٌ مَرِيضٌ) denilmektedir.¹⁶ Amr b. Ma'dikerib (21/641-42)'in şu sözünde geçen *maraz* (مَرَضٌ)'in *cemîsi* (أَمْرَاضٍ) bu anlamlarda kullanılmaktadır: (هُمُ يَشْفَاءُ أَمْرَاضَنَا أَيْ يَأْخُذُونَ بِتَارِنَا كَأَنَّهُمْ يَشْفَوْنَ مَرَضَ الْقُلُوبِ لَا مَرَضَ الْأَجْسَامِ). "Onlar hastalıklarımızın (noksanlıklarımızın, eksikliklerimizin) şifası (gidericisi)dir. Yani onlar bizim intikamımızı alırlar. Sanki onlar bedenlerin değil kalplerin hastalığını iyileştirmektedirler."¹⁷

Bir kimsenin çabası bir ihtiyacı giderme konusunda yetersiz olduğunda, ihmalkâr davrandığında (مَرَضٌ فَلَانٌ فِي حَاجَتِي) denilmekte ve *tef'îl* vezninden (مَرَضٌ) fiili kullanılmaktadır.¹⁸ İbn Fâris (395/1004) de benzer şekilde, bir kimse bir ihtiyacın giderilmesi konusunda azimli olmayıp ihmalkâr davrandığında (مَرَضٌ فِي الْحَاجَةِ) denildiğini belirterek *merraza* (مَرَضٌ) fiiline "kusurlu olmak, ihmalkâr davranmak" anlamı vermektedir.¹⁹

med Abdul'alim el-Berdûnî (Mısır: ed-Dâru'l-Misriyye li't-Te'lif ve't-Terceme, t.y.), XII, 35.

11 Zebîdî, Tâcu'l-Arûs, XIX, 54; İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, XIII, 80.

12 Bakara 2/10.

13 Zebîdî, Tâcu'l-Arûs, XIX, 54; İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, XIII, 80.

14 Ezherî, Tehzîbu'l-Luga, XII, 34; Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, Kitâbu'l-Ayn, thk. Abdu'l-Hamid Hindâvî (Bejrût-Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003), IV, 134; İbn Fâris, Makâyisu'l-Luga, V, 311.

15 Ezherî, Tehzîbu'l-Luga, XII, 35.

16 Ezherî, Tehzîbu'l-Luga, XII, 34; İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, XIII, 80; Zebîdî, Tâcu'l-Arûs, XIX, 55.

17 İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, XIII, 80.

18 Ezherî, Tehzîbu'l-Luga, XII, 34; Zebîdî, Tâcu'l-Arûs, XIX, 58; İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, XIII, 80

19 İbn Fâris, Makâyisu'l-Luga, V, 311.

1.4. Karanlık, Zulmet, Işığ Zayıf

İbnu'l-A'râbî (231/846)'den rivayet edildiğine göre *maraz* (مَرَضٌ) lafzı “karanlık, zulmet” (ظُلْمَةٌ) anlamını da ihtiva etmektedir. Ona göre, tabiatın bulutsuz, berrak ve ılıkolmasının ardından düzensiz ve karanlık olması *el-maraz* (المَرَضُ) kelimesiyle ifade edilmektedir.²⁰ Gökyüzü bulutlanıp da orada hiç ışık olmadığına etrafın karanlık olduğunu belirtmek için (لَيْلَةٌ مَرِيضَةٌ) denilmektedir. Arap şairi Ebû Hayye en-Nümeyrî (II./VIII. yüzyıl)'nin aşağıdaki beytinde *maraz mastarından sülasî* fiilin yer aldığı (لَيْلَةٌ مَرِيضَةٌ) ibaresi “karanlık gece” anlamında kullanılmaktadır:

وَلَيْلَةٌ مَرِيضَةٌ مِنْ كُلِّ نَاحِيَةٍ فَلَا يُضِيءُ لَهَا جَمٌّ وَلَا قَمَرٌ

“Her taraftan karanlık bir gece,

Bu nedenle onu ne bir yıldız ve ne de ay aydınlatmaz.”²¹

Sa'leb (291/904) (لَيْلَةٌ مَرِيضَةٌ) ibaresini, “kararmış ve nuru, ışığı noksan olmuş gece” şeklinde açıklamaktadır. (لَيْلَةٌ مَرِيضَةٌ) terkihi ise “hiçbir yıldızın görülemediği gece” demektir.²²

1.5. Gevşeklik, Sönüklük

el-Maraz mastarı el-futûr (الْفُتُورُ) “gevşeklik, sönüklük” gibi manalarda da kullanılmaktadır.²³ Bu bağlamda İbn Arafе şöyle demektedir: (المَرَضُ فِي الْقَلْبِ) ibaresi, “hakkı kabul konusunda gevşeklik gösterme”yi; (المَرَضُ فِي الْأَبْدَانِ) “bedenlerin gevşekliği ve güçsüzlüğü”nü; (المَرَضُ فِي الْعَيْنِ) cümlesi ise “bakışın sönüklüğü”nü ifade etmektedir.²⁴

(عَيْنٌ مَرِيضَةٌ) ibaresiyle “kendisinde gevşeklik olan göz” anlamı kastedilmektedir.²⁵ Nitekim “Ey Peygamber hanımları! Siz, kadınlardan herhangi biri gibi değilsiniz. Eğer (Allah'tan) korkuyorsanız, (yabancı erkeklerle karşı) çekici bir eda ile konuşmayın; sonra kalbinde maraz bulunan kimse ümide kapılır”²⁶ âyetindeki *maraz* lafzı “kalbinde emredilen ve nehyedilen şeylere riayet hususunda gevşeklik, umursamazlık olan kimse” anlamındadır.²⁷ Fakat âyette yer alan *maraz* kelimesine (حُبُّ الزَّيْنَةِ) “zina sevgisi” yani “kalbinde zina sevgisi olan kimse” manası verildiği gibi *zulmet* (ظُلْمَةٌ) “karanlık” anlamı da verilmektedir.²⁸

20 İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, XIII, 80; Zebîdî, Tâcu'l-Arûs, XIX, 53; Ezherî, Tehzîbu'l-Luga, XII, 34.

21 İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, XIII, 80; Zebîdî, Tâcu'l-Arûs, XIX, 55.

22 İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, XIII, 80; Ezherî, Tehzîbu'l-Luga, XII, 35.

23 Firûzâbâdî, el-Kâmûsu'l-Muhîd, II, 341; İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, XIII, 80.

24 İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, XIII, 80; Zebîdî, Tâcu'l-Arûs, XIX, 55.

25 Cevherî, es-Sihâh, III, 1106; İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, XIII, 80.

26 Ahzâb 33/32.

27 İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, XIII, 80-81; Zebîdî, Tâcu'l-Arûs, XIX, 55.

28 Zebîdî, Tâcu'l-Arûs, XIX, 55.

1.6. Hasta Etmek

M-r-z (م - ر - ض) kökünden ve *if'âl* babından *emraza* (أَمْرَضَ) fiili "hasta etmek" demektir. Allah bir kimseyi hastalıkla imtihan ettiğinde (أَمْرَضَهُ اللَّهُ) denmektedir.²⁹ Sîbeveyh (194/809) de Allah bir kimseyi hasta ettiğinde (أَمْرَضَ الرَّجُلَ) ifadesinin kullanılacağını belirtmektedir.³⁰

1.7. Görüşünde Doğruya Yaklaşmak

If'âl vezninden *emraza* (أَمْرَضَ) fiili bağlamına göre "görüşünde tamamen isabet etmese de doğruya yaklaşmak" manasını da ihtiva etmektedir. Nitekim bir kimse bir söz söyler de o sözünde doğruya yaklaşır fakat doğruya tam ulaşamazsa bu durum (قَالَ فَلَانَ قَوْلًا فَأَمْرَضَ) şeklinde ve *emraza* (أَمْرَضَ) fiiliyle dile getirilmektedir.³¹

1.8. İhmalkârlık etmek, Sağlam Yapmamak

M-r-z (م - ر - ض) kökünün müştaklarından ve *tef'îl* vezninden *temrîz* (تَمْرِضَ) lafzı mecaz olarak "bir işi sağlam yapmamak, dikkatsiz davranmak ve ihmalkârlık etmek" (تَمْرِضُ الْأَمْرَ) anlamlarını içermektedir.³² Bir kimse bir işte kusur ettiğinde, ihmalkâr davrandığında (مَرَضَ فِي الْأَمْرِ) denilmektedir.³³

1.9. Hastaya İyi Bakmak, Tedavi Etmek, İyileştirmek

Tef'îl vezninden *temrîz* (تَمْرِضَ) kelimesi yer aldığı bağlama göre "hastaya iyi bakmak" manasına da gelmektedir.³⁴ Bir kişi hastaya iyi bakıp onu gözettiğinde (مَرَضْتُ الْمَرِيضَ مَرِيضًا) demektir.³⁵

Sîbeveyh (194/809) de, bir kimse bir hastaya hastalığı esnasında iyi bakıp yanında bulunur da hastalığının zâil olması amacıyla onu tedavi edip iyileştirirse bunun (مَرَضَهُ مَرِيضًا) şeklinde ifade edileceğini belirtmektedir.³⁶

1.10. Sakin

M-r-z (م - ر - ض) kökünden ve *fa'îl* vezninden *ism-i fâil* olan *merîza* (مَرِيضَةٌ) kelimesi *rîh* (رِيحٌ) sözcüğüne sıfat olduğunda (رِيحٌ مَرِيضَةٌ), "sakin rüzgâr" veya "aşırı sıcak rüzgâr" ya da "zayıf esen rüzgâr" anlamlarında kullanılmaktadır. Fakat bu anlamlar mecazdır.³⁷

29 Cevherî, es-Sihâh, III, 1106; Zebidî, Tâcu'l-Arûs, XIX, 55.

30 Zebidî, Tâcu'l-Arûs, XIX, 55; İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, XIII, 80.

31 Halil b. Ahmed, Kitâbü'l-Ayn, IV, 134; Ezherî, Tehzîbu'l-Luga, XII, 35; Cevherî, es-Sihâh, III, 1106.

32 Ezherî, Tehzîbu'l-Luga, XII, 34; İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, XIII, 80.

33 Zebidî, Tâcu'l-Arûs, XIX, 56; Cevherî, es-Sihâh, III, 1106.

34 Halil b. Ahmed, Kitâbü'l-Ayn, IV, 134; İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, XIII, 80.

35 Halil b. Ahmed, Kitâbü'l-Ayn, IV, 134; Ezherî, Tehzîbu'l-Luga, XII, 34.

36 Zebidî, Tâcu'l-Arûs, XIX, 56; İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, XIII, 80.

37 Zebidî, Tâcu'l-Arûs, XIX, 56; İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, XIII, 80.

1.11. Kargaşa, Fitne ve Cinayeti Çok

Bir bölgede kargaşa, fitne ve cinayet çok olduğunda o yere mecaz anlamıyla (أَرْضٌ مَرِيضَةٌ) denilmekte ve bu durum *meriza* (مَرِيضَةٌ) sözcüğü ile ifade edilmektedir.³⁸ Aynı şekilde bir bölge halkı tedirgin olup orası halkına çok dar geldiğinde de o mahal için (أَرْضٌ مَرِيضَةٌ) ibaresi kullanılmaktadır.³⁹

1.12. Bakışı Zayıf

İbn Düreyd (321/933)'in bildirdiğine göre bakışı zayıf, güçsüz olan kadına (أَمْرَأَةٌ مَرِيضَةٌ الْأَخْطَابِ. مَرِيضَةٌ النَّظِيرِ) denilmektedir.⁴⁰

1.13. Kendisini Hastaymış Gibi Göstermek

Tefâ'ul vezninden *temâruz* (تَمَارُضٌ) mastarı "hasta olmadığı halde kendisini hasta göstermek" demektir.⁴¹

1.14. Dayanaksız, Zayıf Olmak

Bir kimsenin yaptığı bir işte dayanıksızlık, zayıflık göstermesi (تَمَرَّضَ الرَّجُلُ تَمَرُّضًا) şeklinde *tefa'ul* babından *temarraza* (تَمَرَّضَ) fiiliyle dile getirilmektedir. Bu fiilin *ism-i fâil* formu *mutemarriz* (مُتَمَرِّضٌ)dir.⁴² Yukarıda zikredilen ve "hasta olmadığı halde kendisini hasta göstermek" anlamı verilen *tefa'ul* vezninden *temâraza* (تَمَارَاضٌ) fiili mecazen yer aldığı bağlama göre tıpkı *temarraza* (تَمَرَّضَ) gibi "bir işte dayanıksız, zayıf olmak" anlamını da ihtiva etmektedir.⁴³

1.15. Meyvelere İsbet Eden Hastalık

M-r-z (م - ر - ض) kökünden bir isim olan *el-murâz* (الْمُرَاضُ) meyvelere isbet edip onları yok eden bir hastalık (مَرَضٌ)tır.⁴⁴ Nitekim "Müşteri dedi ki: Meyveler çürüyüp bozuldu, onlara (meyvelere isbet edip onları helak eden) hastalık (مَرَضٌ) isbet etti"⁴⁵ hadisinde zikredilen *murâz* (مَرَضٌ) sözcüğü de "meyvelere isbet edip onları telef eden hastalık" anlamında kullanılmaktadır.

1.16. Develeri Hasta Olan Kişi

Bir toplumun develeri hasta olduğunda bu durum (أَمْرَضَ الْقَوْمُ) şeklinde *if'âl*

38 Ezherî, *Tehzîbu'l-Luga*, XII, 35; Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, XIX, 58.

39 Ezherî, *Tehzîbu'l-Luga*, XII, 35; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XIII, 81; Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, XIX, 58.

40 İbn Düreyd, *Cemheretu'l-Luga*, II, 752; Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, XIX, 58.

41 Cevherî, *es-Sihâh*, III, 1106; Râzî, *Muhtârû's-Sihâh*, 259; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XIII, 80.

42 Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, XIX, 57; Firûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhîd*, II, 342.

43 Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, XIX, 57.

44 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XIII, 80; Firûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhîd*, II, 342.

45 Buhârî, "Büyü", 85; Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *es-Sünen*, 2. bs. "Büyü" 22 (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992).

vezninden *emraza* (أَمْرَضَ) fiiliyle dile getirilmektedir. Develeri hasta olan kimselere *mumrizûn* (مُمْرِضُونَ) "develeri hasta olmuş kişiler" denilmektedir.⁴⁶

Rasûlullâh (s)'ın "Hasta develeri olan kimse, sakın sağlam develeri olan kimse üzerine uğratmasın, develerini getirmesin!"⁴⁷ hadisinde yer alan *if'âl* vezninden *ism-fâil mumriz* (مُمْرِضٌ) kelimesi "hasta develeri olan kimse" anlamındadır.

1.17. Sık Sık Hastalanan

M-r-z (م - ر - ض) kökünün türevlerinden *el-mimrâz* (الْمِمْرَاضُ) "sık sık hastalanan adam, hastalıklı adam" (الرَّجُلُ الْمِسْقَامُ) manasını ihtiva etmektedir.⁴⁸

Genel lügatlerde *maraz* ile anlam yakınlığı olan kelimeler de vardır. Bunlardan bazıları:

1- *ed-Dâu* (الدَّاءُ): D-v-e (د - و - ء) kökünden *ed-dâu* (الدَّاءُ) kelimesi hem zâhirî hem de iç, bâtinî olan her türlü hastalık (مَرَضٌ) ve kusuru ifade eden bir isimdir. Hatta şöyle denilmektedir: *Şuhh* (cimrilik) hastalıkların (أَدْوَاءٌ) en kötüsüdür; ahmaklık devâsi, tedavisi (دَوَاءٌ) olmayan bir hastalık (دَاءٌ)'tır. *Cemîsi edvâun* (أَدْوَاءٌ) ve *mastarı dav'un* (دَوَى) "hasta olmak" şeklindedir. *Mazîsi dâe* (دَاءٌ), *muzarîsi yedâu* (دَاءٌ) ve *mastarı dâun* (دَاءٌ) şeklinde de gelebilir fakat *dav'un* (دَوَى) daha doğrudur.⁴⁹

D-v-y (د - و - ي) kökünden *deviye* (دَوَى), *yedvâ* (يَدْوَى) ve *mastarı devan* (دَوَى) ise zâhirî, dış hastalık değil sadece dâhilî, iç, bâtinî anlamda "hastalığa yakalanmak, hasta olmak" (مَرَضٌ) demektir.⁵⁰

"Tedavi olunuz. Çünkü aziz ve celil olan Allah, şifasını yaratmadığı bir hastalık yaratmamıştır. Ancak bir hastalık müstesna o da ihtiyarlıktır"⁵¹ hadisindeki *dâun* (دَاءٌ) "hastalık" ve bununla semantik açıdan zıt anlamlılık ilişkisine sahip *tedâvev* (تَدَاوَوْا) "tedavi olunuz" ve *devâun* (دَوَاءٌ) "tedavi, iyileşme" kelimelerinin bir arada aynı siyak-sibak içerisinde yer almaları ilgili sözcüklerin anlam çerçevesini tespit etmede önem arz etmektedir.

2- *es-Sukm* (السُّقْمُ): S-k-m (س - ق - م) kökünden *sukm* (سُقْمٌ), *sakam* (سَقَمٌ) ve *sakâm* (سَقَامٌ) *mastarlarının* üçü de *maraz* (مَرَضٌ) *mastarıyla* anlamdaştır ve "hasta olmak"; isim olarak da "hastalık" anlamındadır. *İsm-i fâil* formu ise *fa'îl* vezninden *sekîm* (سَقِيمٌ) "hasta" ve *miskâm* (مِسْقَامٌ) şeklinde gelmektedir.⁵² *Maraz* (مَرَضٌ) ile *sukm* (سُقْمٌ) sözcüğünü anlam içeriği açısından kıyaslırsak şöyle diyebiliriz: *Sukm*

46 İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, XIII, 80; Zebîdî, Tâcu'l-Arûs, XIX, 58; Ezherî, Tehzîbu'l-Luga, XII, 36.

47 Buhârî, "Tib", 53; Müslim, "Selâm", 104 (5791), 105 (5792); Ebû Dâvûd, "Tib", 24; İbn Mâce, "Tib", 43; Ahmed, Müsned, XV, 376.

48 Cevherî, es-Sihâh, III, 1106; İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, XIII, 80.

49 Halil b. Ahmed, Kitâbü'l-Ayn, II, 57; İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, IV, 436.

50 Halil b. Ahmed, Kitâbü'l-Ayn, II, 56; Cevherî, es-Sihâh, VI, 2342; İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, IV, 454.

51 Ebû Dâvûd, "Tib", 1; İbn Mâce, "Tib", 1; Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevd e-t-Tirmizî, es-Sünen, "Tib", 2 (İstanbul, y.y., 1412/1992); Ahmed, Müsned, XXX, 395.

52 Halil b. Ahmed, Kitâbü'l-Ayn, II, 258; İbn Düreyd, Cemheretu'l-Luga, II, 851; Ezherî, Tehzîbu'l-Luga, VIII, 425; Cevherî, es-Sihâh, V, 1949; İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, VI, 298.

(سُفْمٌ) sadece bedende meydana gelen hastalıktır. *Maraz* (مَرَضٌ) ise hem bedende hem de nefiste, ruhta meydana gelmektedir. Başka bir ifadeyle *maraz* (مَرَضٌ), insana has olan düzenden, dengeden çıkış demektir. Bu çıkış iki çeşittir. Birincisi bedenle ilgili hastalıktır. İkincisi ise cehalet, korkaklık, cimrilik, ikiyüzlülük ve diğer ahlaki rezilliklerdir.⁵³

"Rasûlullah (s) şöyle dua ediyordu: "Ey insanların Rabbi! Sıkıntıyı gider. Yegâne şifa verici sensin. Senin şifandan başka şifa yoktur. (Bana) hiç hastalık bırakmayacak bir şifa ihsan eyle."⁵⁴ Bu hadiste yer alan *sekam* (سَقَمًا) "hastalık" kelimesi ş-f-y (ش - ف - ي) kökünden müştak olan *işfi* (اشْفِ) "şifa ver", *eş-şâfi* (الشَّافِي) "şifa veren", *şifâ'* (شِفَاءً) "şifa vermek, iyileştirmek, tedavi etmek" sözcükleriyle semantik açıdan zıt anlamlılık içerisindedir.

3- İllet (عِلَّةٌ): A-l-l (ع - ل - ل) kökünden *illet* (عِلَّةٌ) kelimesi *maraz* ile anlamdaştır ve "hastalık" demektir.⁵⁵ Çoğulu *'ilel* (عَلَّلَ)'dir. Sülasî 2. baktan *'alle* (عَلَّ), *ya'llu* (يَعْلُلُ)⁵⁶ fiili ve *mastarı* *'allun* (عَلَّ) "hasta olmak, hastalanmak" manasındadır.⁵⁷ Bu kökten *'alil* (عَلِيلٌ) ise "hasta" anlamındadır.⁵⁸

Genel lügatlerde m-r-z (م - ر - ض) kökünden *maraz* "hastalık" ile zıt anlamlı olan kelimeler de vardır. Bunlardan bazıları:

1- Sıhhat (صِحَّةٌ): S-h-h (ص - ح - ح) kökünden ve sülasî mücerred 2. baktan *sahha-yasıhhu* (صَحَّ - يَصِحُّ) fiilinin *mastarı* olan *sıhhat* (صِحَّةٌ) sözcüğü "hasta olmak, hastalıklı olmak ve hastalık" anlamlarını içeren *sukm* (سُقْمٌ) ile *sakam* (سَقَمٌ) *mastarlarının* zıddıdır⁵⁹ ve "hastalığın gitmesi, her türlü kusurlardan beri olma ve düzenlilik" gibi anlamlara delalet etmektedir.⁶⁰

2- Devâ' (دَوَاءٌ): D-v-y (د - و - ي) kökünden ve *mufâ'ale* vezninden *dâvâ* (دَوَى), *yudâvî* (يُدَوِي), *mudâvâtun* (مُدَاوَاتٌ) ve *divâun* (دَوَائٍ) kelimesi "hastalığı, hastayı iyileştirmek, tedavi etmek" demektir.⁶¹ *İfâl* babından *edvâ* (أَدْوَى), *yudvî* (يُدْوِي) ve *mastarı* *idvâun* (إِدْوَائٍ) kelimesi de *mufâ'ale* babı gibi "hastaya refakat etmek, onunla özenle ilgilenmek ve iyileştirmek" manalarında kullanılmaktadır.⁶² D-v-y (د - و - ي) kökünden bir isim olan *devâun* (دَوَائٍ) ve *cemisi* *edviyetun* (أَدْوِيَّةٌ) kelimesi *maraz* "has-

53 Ebu'l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed er-Râgıb el-İsfahânî, el-Müfredât fî Ğaribi'l-Kur'ân (Mektebetü Nazâr Mustafâ el-Bâz, y.y., t.y.), I, 310; II, 602.

54 Ebû Dâvûd, "Tib", 17, 19; Buhârî, "Marzâ", 20; "Tib", 38, 40; Müslim, "Selâm", 46 (5707), 47 (5709), 48 (5710); Tirmizî, "Cenâiz", 4; "Da'avât", 111; İbn Mâce, "Tib", 36, 39; "Cenâiz", 64; Ahmed, Müsned, II, 10; VI, 110; XX, 12; XXI, 326; XXIV, 191; XL, 205, 213; XLI, 292, 333, 422, 430, 462; XLIII, 388; XLV, 458.

55 Halil b. Ahmed, Kitâbü'l-Ayn, III, 220; İbn Düreyd, Cemheretu'l-Luga, I, 156; İbn Fâris, Makâyisu'l-Luga, IV, 14; Cevherî, es-Sihâh, IV, 1773; .

56 Ezherî, Tehzîbu'l-Luga, I, 107; İbn Fâris, Makâyisu'l-Luga, IV, 14.

57 Zebidî, Tâcu'l-Arûs, XXX, 47; İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, IX, 365.

58 Halil b. Ahmed, Kitâbü'l-Ayn, III, 221; İbn Fâris, Makâyisu'l-Luga, IV, 14.

59 İbn Düreyd, Cemheretu'l-Luga, I, 99; Cevherî, es-Sihâh, I, 381; İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, VII, 287.

60 Halil b. Ahmed, Kitâbü'l-Ayn, II, 379; Ezherî, Tehzîbu'l-Luga, III, 404.

61 Halil b. Ahmed, Kitâbü'l-Ayn, II, 56; Ezherî, Tehzîbu'l-Luga, XIV, 226; Cevherî, es-Sihâh, VI, 2342; İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, IV, 454; Zebidî, Tâcu'l-Arûs, XXXVIII, 77.

62 Zebidî, Tâcu'l-Arûs, XXXVIII, 77.

talık" sözcüğüyle semantik açıdan zıt anlamlılık örgüsü içerisindedir ve "ilaç, tedavi, devâ" anlamlarında kullanılmaktadır.⁶³ "İçki deva, şifa değil ancak hastalıktır"⁶⁴ hadisinde zikredilen *dâun* (دَاؤُن) kelimesi "hastalık", *devâun* (دَوَاؤُن) sözcüğü ise "ilaç, tedavi, devâ" manalarına gelmektedir.

3- *Şifâ'* (شِفَاءٌ): Ş-f-y (ش - ف - ي) kökünden *şifâun* (شِفَاءٌ) sözcüğü lügatlerde "hastalıktan (سَقَمٌ) kurtaran şey"⁶⁵, "hastalıktan kurtulma, iyileşme, devâ (دَوَاءٌ)"⁶⁶ demektir ve sülâsi mücerred 2. baktan *şefâ* (شَفَى), *yeşfi* (يَشْفِي) fiilinin *mastarıdır*. Allah bir kimseyi hastalıktan kurtardığında, onu iyileştirip sağlığına kavuşturduğunda (شَفَاهُ اللَّهُ - يَشْفِيهِ شِفَاءً) denilmektedir.⁶⁷ *Şifâ'* (شِفَاءٌ) kelimesinin *cemîsi eşfiyetun* (أَشْفِيَةٌ), *cem'u'l-cemî'* (çoğulun çoğulu) ise *eşâfi* (أَشْفَى) şeklinde gelmektedir.⁶⁸

2. Kur'ân Lügatlerinde M-r-z Kökü ve Müştakları

M-r-z (م - ر - ض) kökü ve müştaklarının anlam örgüsünün sağlıklı olarak tespit edilebilmesinde Kur'ân lügatlerinde bu kökten türeyen kelimelerin hangi anlamları ihtiva ettiklerinin de ele alınması gerekmektedir. M-r-z kökü ve türevleri esasen Kur'ân ilimlerinden "el-vücûh ve'n-nezâir" veya "el-eşbâh ve'n-nezâir" kapsamına girmektedir. Kur'ân lügatleri ifadesiyle kastettiğimiz şey de hem bu tarz eserler hem de "Garibu'l-Kur'ân" kapsamına dâhil olan eserlerdir. Bu eserlerden inceleyebildiğimiz bazılarının m-r-z köküyle türevlerinin anlam vecihleri konusundaki değerlendirmelerini aktarmaya çalışacağız.

Mukâtil b. Süleymân (150/767) *el-Vücûh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'âni'l-'Azîm* isimli eserinde m-r-z kökünden bir *mastar* olan *maraz* kelimesinin Kur'ân'da dört vechinin olduğunu belirtmekte ve bunları şu şekilde sıralamaktadır:

1. Şek: Mukâtil b. Süleyman (150/767), "Onların kalplerinde bir maraz vardır. Allah da onların marazını artırmıştır"⁶⁹, "Kalplerinde maraz olanların ise pisliklerine pislik katmıştır; onlar kâfir olarak ölmüşlerdir"⁷⁰ ve "Hükümü açık bir sûre indirilip de onda savaştan söz edilince, kalplerinde maraz olanların, ölüm baygınlığı geçiren kimsenin bakışı gibi sana baktıklarını görürsün. Onlara yakışan da budur!"⁷¹ âyetlerinde zikredilen *maraz* kelimesinin "şek, şüphe" (شَكٌّ) anlamında olduğunu belirtmektedir.

2. Fücür: "Ey peygamberin hanımları! Siz kadınlardan herhangi biri gibi değilsiniz. Eğer takva ile korunacaksınız, konuşurken kırtımayın da kalbinde bir maraz

63 İbn Düreyd, Cemheretu'l-Luga, II, 1062; İbn Fâris, Makâyisu'l-Luga, II, 309.

64 Ebû Muhammed Abdullâh Abdurrahman ed-Dârimî, es-Sünen, "Eşribe", 6 (İstanbul: y.y., 1992); Müslim, "Eşribe", 12 (5141); Ebû Dâvûd, "Tb", 11; Tirmizi, "Tb", 8; Ahmed, Müsned, XXXI, 151, 154.

65 Halil b. Ahmed, Kitâbü'l-Ayn, II, 344; Ezherî, Tehzibu'l-Luga, XI, 423.

66 Zebîdî, Tâcu'l-Arûs, XXXVIII, 382.

67 Halil b. Ahmed, Kitâbü'l-Ayn, II, 344; Ezherî, Tehzibu'l-Luga, XI, 423.

68 İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, VII, 157; Zebîdî, Tâcu'l-Arûs, XXXVIII, 382.

69 Bakara 2/10.

70 Tevbe 9/125.

71 Muhammed 47/20.

bulunan kimse tamaha düşmesin. Güzel ve dosdoğru söz söyleyin"⁷² ve "Andolsun ki, eğer münafıklar, kalplerinde maraz bulunanlar ve Medine'de dedikodu yapanlar bu yaptıklarından vazgeçmezlerse, mutlaka seni onlara musallat ederiz. Sonra seninle orada az bir zamandan fazla komşu kalamazlar"⁷³ âyetlerinde yer alan maraz sözcüğü bu anlamdadır.

3. Yara: Mukâtil b. Süleyman (150/767)'a göre "Eğer hasta olur veya yolculukta bulunursanız veyahut biriniz abdest bozmaktan gelince veya cinsî münasebette bulunup, su da bulamazsanız o zaman tertemiz bir toprak ile teyemmüm edin"⁷⁴ ve Mâide sûresindeki⁷⁵ (وَإِنْ كُنْتُمْ مَرَضَى) şeklinde başlayan ve aynı anlamdaki âyette geçen *merzâ* (مَرَضَى) kelimeleri *cerhâ* (جَرْحَى) "yaralılar" demektir.

4. Hastalık: Mukâtil (150/767) Kur'ân'daki *maraz* lafzının bağlamına göre 4. veçhinin "cins olarak hastalık, herhangi bir hastalık, bütün hastalıklar" (جَمِيعُ الْأَمْرَاضِ) anlamını içerdiğini zikretmektedir. Ona göre "Sizden kim hasta olursa"⁷⁶, "Ne zayıflara, ne hastalara, ne de verecek bir şey bulamayanlara bir günah yoktur"⁷⁷ ve "Hastaya bir günah yoktur"⁷⁸ âyetlerinde zikredilen *merîz* (مَرِيضٌ) ve *cemîsi merzâ* (مَرَضَى) sözcükleri "cins olarak hastalık, herhangi bir hastalık, bütün hastalıklar, acılar, sızılar" anlamlarını içermektedir.⁷⁹

Genel olarak bakıldığında *maraz* ve *merîz* sözcüklerine ilişkin olarak Kur'ân lügatlerinde zikredilen anlamların bir kısmı diğer genel sözlüklerde yer alan manalarla aynı doğrultuda olmakla birlikte "fücûr" ve "zina" gibi genel lügatlerde belirtilmeyen anlamları içermektedir. Kur'ân sözlüklerindeki bağlamsal manaların bir kısmı bahse konu olan kelimenin gerçek manasıyla birebir örtüşmüyor olsa da, temelde bu eserlerde yer verilen anlamların Kur'ân tefsirlerindeki izahlardan mühlhem olduğu, bu özelliği nedeniyle de âyetlerin nüzul sebeplerini, zaman ve

72 Ahzâb 33/32.

73 Ahzâb 33/60.

74 Nisâ 4/43.

75 Mâide 5/6.

76 Bakara 2/184.

77 Tevbe 9/91.

78 Nûr 24/61; Fetih 48/17.

79 Mukâtil b. Süleyman el-Belhi, el-Vücûh ve'n-Nezâir fi'l-Ku'âni'l-Azîm, thk. Hâtîm Sâlih ez-Zâmin, 1. bs. (Bağdat-Irak: Merkezu Cum'atî'l-Mâcid li's-Sekâfeti ve't-Turâs, 1427/2006), s. 28-29; Mukâtil ile aynı asırda yaşamış Kur'ân lügati müellifi Hârûn b. Mûsâ el-Kâri, Hicri beşinci yüzyılın Kur'ân sözlüğü müellifi Hüseyin b. Muhammed ed-Dameğânî ve Hicri altıncı asır Kur'ân lügati yazarı Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzi *maraz* (مَرَضٌ) sözcüğüne Mukâtil b. Süleyman'ın verdiği anlamları vermiştir. Krş., Hârûn b. Mûsâ el-Kâri, el-Vücûh ve'n-Nezâir fi'l-Ku'âni'l-Kerîm, thk. Hâtîm Sâlih ez-Zâmin, (Bağdat: Vizâratu's-Sekâfe ve'l-İ'lâm Dâiretu'l-Âsar ve't-Turâs, 1409/1988), s. 38-39; Hüseyin b. Muhammed ed-Dameğânî, Kâmûsu'l-Kur'ân: Islâhu'l-Vücûh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm, thk. Abdulazîz Seyyidu'l-Ehl, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 4. bs. (Beyrût, y.y., 1983), s. 432-433; a.mlf., el-Vücûh ve'n-Nezâir li'Elfâzi Kitâbillâhi'l-Azîz, thk. Arabî Abdu'l-Hamîd Ali, (Beyrût-Lübân: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.), s. 415; İbnu'l-Cevzi, Nüzhetu'l-'Ayuni'n-Nevâzir, s. 544-546; Ancak hicri beşinci yüzyıl Kur'ân lügati müellifi Ebû Abdurrahmân en-Neysâbüri Mukâtil b. Süleyman'ın verdiği anlamların yanında *maraz* kelimesinin "nifak" (نِفَاقٌ) ve "zina" (زِنَى) gibi manaları da ihtiva ettiğini belirtmektedir ki bu, söz konusu kelimenin tarihi süreç içerisinde semantik açıdan anlam genişlemesine uğradığına işaret etmektedir. Krş., Ebû Abdurrahmân İsmâil b. Ahmed ed-Darîr el-Hîri en-Neysâbüri, Vücûhu'l-Kur'âni'l-Azîm, thk. Fâtma Yûsuf el-Hyamî, 1.bs. (Dimeşk: Dâru's-Sakâ li't-Tibâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzi', 1996), s. 299-300.

mekânı göz önünde bulundurarak daha kapsamlı bir yaklaşımdan hareket ettikleri için, tefsiri bir anlamlandırma özelliği taşıdıkları söylenebilir.

3. Kur'ân'da M-r-z Kökü ve Türevelerinin Kullanımı

M-r-z (م - ر - ض) kökü ve müştakları Kur'ân-ı Kerim'de 23 âyette toplam 24 defa zikredilmektedir.⁸⁰ Sülâsî mücerred 4. baktan *mazî* etken halde (مَرَضٌ) 1 defa;⁸¹ aynı fiilin *mastarı* olarak (مَرَضًا - مَرَضٌ) 13 kez;⁸² *ism-i fâil* formunda *müfred* haliyle (الْمَرِيضُ - مَرِيضًا) 5 yerde⁸³ ve *cemî* formunda (الْمَرَضِيُّ - مَرَضِيٌّ) 5 defa⁸⁴ yer almaktadır.

M-r-z kökü ve türevelerinin Kur'ân'da farklı formlarda ve muhtelif bağlamlarda kazandığı manaları dört grupta ele alabiliriz.

3.1. Şek, Şüphe, Nifak, Riyâ, Küfür

M-r-z kökü ve türeveleri bazı ayetlerde “şek, şüphe” (السَّكُّ), “nifak” (نِفَاقٌ), “riyâ” (الْرِيبَاءُ) ve “küfr, inkâr” (كُفْرٌ) gibi anlamlara gelmektedir. Bu bağlamda şu âyetleri örnek verebiliriz:

1. “Kalplerinde maraz vardır. Allah da onların marazını arttırmıştır. Yalan söylemelerine karşılık onlara elem verici bir azap vardır.”⁸⁵

Âyetin öncesinde Allah'a ve âhîret gününe kalpten inanmamalarına rağmen zahiren inandıklarını söyleyen, nihayetinde sadece kendilerini aldatabilecekleri halde Allah'ı ve mü'minleri aldatmaya çalışan bazı insanlardan bahsedilmektedir. Bu âyette ise o insanların kalplerinde *maraz* olduğu ve yalan söyledikleri için azaba maruz kalacakları bildirilmektedir. Müfessirler âyetteki *marazın* ne anlama geldiği ve “kalplerinde *maraz* olanlar”dan maksadın ne olduğu konusunda farklı izahlar yapmaktadırlar.

Süddî (127/745)'nin İbn Abbâs (68/687)'tan rivayet ettiğine göre (فِي قُلُوبِهِمْ) âyetindeki *maraz* “şek, şüphe” (السَّكُّ - رَيْبَةٌ) anlamındadır.⁸⁶ Âyetin devamındaki *marazâ* (مَرَضًا) lafzı da “şek, şüphe” (السَّكُّ - رَيْبَةٌ) demektir ve buna göre âyetin

80 Muhammed Fuâd Abdü'l-Bâki, el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâz'l-Kur'âni'l-Kerim (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1411/1990), s. 664.

81 Şu'arâ 26/90.

82 Bakara 2/10 (iki kez); Mâide 5/52; Enfâl 8/49; Tevbe 9/125; Hac 22/53; Nûr 24/50; Ahzâb 33/12, 32, 60; Muhammed 47/20, 29; Müddessir 74/31.

83 Nûr 24/61; Fetih 48/17; Bakara 2/184, 185, 196.

84 Nisâ 4/43, 102; Mâide 5/6; Tevbe 9/91; Müzzemmil 73/20.

85 Bakara 2/10.

86 Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir et-Taberi, Câmi'u'l-Beyân an Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân, thk. Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türki, 1. bs. (Kâhire: Dâru Hicr, 1422/2001), I, 288; Ebû Ca'fer en-Nehhâs, Me'âni'l-Kur'âni'l-Kerim, thk. Muhammed Ali es-Sâbûni, 1.bs. (Mekke: Merkezu İhyâit-Turâsi'l-İslâmî, 1409/1998), I, 90-91; İmâddü'd-Din Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Kesir ed-Dimeşki, Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim, thk. Mustafâ es-Seyyid Muhammed v.dğr., 1. bs. (Kâhire: Mektebetu'l-Evlâd eş-Şeyh li't-Turâs, 1421/2000), I, 284; Celâluddin es-Suyûtî, ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsir bi'l-Me'sûr, thk. Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türki, 1. bs. (Kâhire: Merkezu Hicr li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye, 1424/2003), I, 160; Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, Fethu'l-Kadir el-Câmi' beyne Fenneyi'r-Rivâye ve'd-Dirâye min İlmi't-Tefsir, thk. Seyyid İbrâhîm (Kâhire: Dâru'l-Hadis, 1427/2007), I, 73.

anlamı "Onların kalplerinde şek, şüphe vardır. Allah da onların şek ve şüphelerini arttırmıştır" şeklinde olmaktadır.⁸⁷ Mukâtil b. Süleyman (150/767) da tefsirinde bu sözcüğe "şek, şüphe" (الشَّكُّ) anlamını vermektedir.⁸⁸

Zeccâc (311/922)'a göre maraz "nifak" (نِفَاقٌ) demektir ve tıpkı "sıhhat" (الصِّحَّةُ) sözcüğünün hem bedende ve dinde kullanılabileceği gibi "hastalık" anlamındaki sukum (سُكْمٌ) ve maraz kelimeleri de beden ve din konusunda söylenebilmektedir.⁸⁹ Ebû Ubeyde (210/825), "kalpteki maraz" (مَرَضٌ)'ın insanı dinde sıhhatli olmaktan çıkararak her türlü şeyi ifade ettiğini belirtmektedir.⁹⁰

Mücâhid (103/721), İkrime (104/722), Hasan el-Basrî (110/728), Ebu'l-Âliye (90/709) ve Katâde (117/735) de maraz lafzının "şek, şüphe" (الشَّكُّ) manasında olduğu görüşündedir.⁹¹

İkrime (104/722) ve Tâvus b. Keysân (106/724)'dan rivayet edildiğine göre maraz riyâ (الْرِیَاءُ) demektir. Buna göre âyetin anlamı "Onların kalplerinde riyâ vardır. Allah da onların riyâlarını arttırmıştır" şeklinde olmaktadır.⁹²

Dahhâk b. Müzâhim (105/723)'in İbn Abbâs (68/687)'tan rivayetine göre ise bu âyette iki defa zikredilen maraz kelimesi ikisinde de "nifak" (نِفَاقٌ) manasındadır.⁹³

Abdurrahmân b. Zeyd b. Eslem (136/754) buradaki marazın bedenî değil dinî hastalık, onların da münâfiklar olduğunu söylemektedir. Ona göre maraz onları sahte olarak İslâm'a sokan şüpheci. "Allah da onların marazını arttırmıştır"dan maksat ise "Allah da onların pisliklerini (رِجْسٌ) arttırmıştır" demektir. O bunun ardından "Kalplerinde maraz olanların ise pisliklerine pislik katmıştır; onlar kâfir olarak ölmüşlerdir"⁹⁴ âyetini okumuştur. Yani Allah onların şerlerine şer, sapıklıklarına da sapıklık eklemiştir.⁹⁵

Semerkandî (373/983), (فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ) âyetindeki maraz kelimesinin "şek" (الشَّكُّ), "nifak" (نِفَاقٌ), "zulmet" (ظُلْمَةٌ) ve "zayıflık" (ضَعْفٌ) olmak üzere bu bağlamda dört anlamı da içerdiğini beyan etmektedir.⁹⁶ Nesefî (710/1309) bu âyetteki ma-

87 Taberî, Câmi'u'l-Beyân, I, 288; İbn Kesir, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azim, I, 284;

88 Mukâtil b. Süleymân el-Belhî, Tefsîru Mukâtil b. Süleymân, thk. Ahmed Ferid, 1. bs. (Lübnân-Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003), I, 33.

89 Ebû İshak İbrahim b. es-Sirrî ez-Zeccâc, Me'âni'l-Kur'an ve İrâbuh, thk. Abdulcelil Abdur Şilbi, 1. bs. (Beyrût: Âlimu'l-Kütüb, 1408/1998), I, 86.

90 Zeccâc, Me'âni'l-Kur'an, I, 86.

91 İbn Kesir, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azim, I, 284; Cemâluddîn Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. el-Cevzî, Zâdu'l-Mesir fi İlmi't-Tefsîr, 1. bs. (Beyrût-Lübnân: Dâru İbn Hazm, el-Mektebetu'l-İslâmî, 1423-2002), s. 41.

92 İbn Kesir, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azim, I, 284; Şevkânî, Fethu'l-Kadir, I, 73.

93 Taberî, Câmi'u'l-Beyân, I, 288; İbn Kesir, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azim, I, 284.

94 Tevbe 9/125.

95 İbn Kesir, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azim, I, 285; Taberî, Câmi'u'l-Beyân, I, 289, 290, 291.

96 Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkandî, Tefsîru's-Semerkandî: Bahru'l-Ulûm, thk. Ali Muhammed Muavvaz, Âdil Ahmed Abdulmevcûd, 1. bs. (Beyrût-Lübnân: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1413/1993), I, 95.

raz (مَرَضٌ)'in "şek" (السَّكُّ) ve "nifak" (نِفَاقٌ)⁹⁷ anlamında olduğunu belirtmektedir. Beğavî (516/1122) ise buradaki maraz (مَرَضٌ)'in "şek" (السَّكُّ) ve "nifak" (نِفَاقٌ) olduğunu belirttiikten sonra şöyle demektedir: marazın aslı "zayıflık" (ضَعْفٌ)'tır. "Şek" (السَّكُّ) dinde maraz, hastalık olarak adlandırılmıştır. Çünkü nasıl ki hastalık bedeni zayıf düşürüyorsa şek ve şüphe de dini zayıflatmaktadır.⁹⁸ Se'âlibî (875/1470) de (فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ) âyetini "Onların akidelerinde fesat vardır ve onlar münafıklardır" şeklinde izah etmektedir.⁹⁹ İbn Atiyye (546/1151)'ye göre maraz lafzı burada o münafıkların itikatlarındaki hasetten müstear bir ifadedir. Bu da ya "şek" (السَّكُّ) ya da inkâr ettikleri şeyin doğru olduğunu bilmelerine rağmen hasetleri sebebiyle "inkâr" (جَحْدٌ) etmektir.¹⁰⁰ Kâsımî (1332/1914) de buna benzer şekilde maraz sözcüğünün burada sağlıklı bir kesin, sağlam inançlarının olmaması ve dinlerinin zayıf olmasından müstear olarak kullanıldığını ifade etmektedir.¹⁰¹

2. "Kalplerinde maraz olanların ise pisliklerine pislik katmıştır; onlar kâfir olarak ölmüşlerdir."¹⁰²

Bundan önceki âyette Allah katından bir sûre indirildiğinde müminlerin imanlarının arttığı kalplerinde maraz olanların ise "bu hanginizin imanını artırdı?" dedikleri, indirilen sûrenin onların pisliklerine pislik kattığı ve kâfir olarak öldüklerinden bahsedilmektedir. Müfessirler bu âyette yer alan marazın "şek" (السَّكُّ) ve "nifak" (نِفَاقٌ)¹⁰³ anlamında olduğunu belirtmektedirler. Maraz (مَرَضٌ) sözcüğüne "küfür, inkâr" (كُفْرٌ)¹⁰⁴ anlamı da verilmektedir. (فَرَادَتْهُمْ رِجْسًا إِلَى رِجْسِهِمْ) âyetinde iki defa zikredilen rics (رِجْسٌ) sözcüğüne farklı anlamlar verilmekte ve buna göre anlamı değişmektedir. Kelbî (146/763)'ye göre bu bağlamda rics (رِجْسٌ) lafzı "şek, şüphe" (السَّكُّ) demektir.¹⁰⁵ Buna göre âyetin manası "(İnen sûre) on-

97 Ebu'l-Berakât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil, thk. Yusuf Ali Bedevî, 1. bs. (Beyrût: Dâru'l-Kelîmu't-Tayyib, 1419/1998), I, 49.

98 Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mes'ûd el-Bagavî, Me'âlimu't-Tenzil, thk. Muhammed Abdullâh en-Nemir v.dğr., 1. bs. (Riyâd: Dâru Tayyibe, 1409), I, 66; Alâuddin Ali b. Muhammed b. İbrâhîm el-Bagdadî el-Hâzin, Lübâbu't-Te'vil fi Me'âni't-Tenzil (Beyrût-Lübân: Dâru'l-Fikr, 1399/1979), I, 33.

99 Abdurrahmân b. Muhammed b. Mahlûf Ebû Zeyd es-Se'âlibî, Cevâhiru'l-Hisân fi Tefsîri'l-Kur'ân, thk. Ali Muhammed Muavvaz, Âdil Ahmed Abdulmevcûd, 1. bs. (Beyrût-Lübân: Dâru İhyâit-Turâsî'l-Arabî, 1418/1997), I, 188.

100 Ebû Muhammed Abdilhakk b. Atiyye el-Endelüsî, el-Muharreru'l-Veciz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-Aziz, thk. Komisyon, 2. bs. (Katar: Vizâratu'l-Evkâf veş-Şuûnu'l-İslâmiyye, 1428/2007), I, 120; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân, thk. Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türkî, 1. bs. (Beyrût-Lübân: Müessesetü'r-Risâle, 1427/2006), I, 299-300; Şevkânî, Fethu'l-Kadir, I, 73.

101 Muhammed Cemâluddîn el-Kâsımî, Tefsîru'l-Kâsımî: Mehâsinu't-Te'vil, thk. Muhammed Fuâd Abduldâkî, 1. bs. (Dâru İhyâit-Turâsî'l-Arabî, y.y., 1377/1957), II, 45.

102 Tevbe 9/125.

103 Taberî, Câmi'u'l-Beyân, XII, 90; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, Me'âni'l-Kur'ân, 3. bs. (Beyrût: Âlimü'l-Kütüb, 1403/1983), III, 127; Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Ebî Hâtîm er-Râzî, Tefsîru İbn Ebî Hâtîm, thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib (Sayda: el-Mektebetu'l-Asriyye, t.y.), VI, 1915.

104 Nâsuriddin Ebî'l-Hayr Abdillâh b. Ömer b. Muhammed eş-Şirâzî eş-Şâfiî el-Beydâvî, Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil, haz.: Muhammed Abdurrahmân el-Mar'aşlî, 1. bs. (Beyrût-Lübân: Dâru İhyâit-Turâsî'l-Arabî, t.y.), III, 102.

105 Semerkandî, Bahru'l-Ulûm, II, 84; Ebû Hayyân el-Endelüsî, el-Bahru'l-Muhid, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Mu'avvaz, 1. bs. (Beyrût-Lübân: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1413/1993), V, 119.

ların *şek ve şüphelerine şek ve şüphe katmıştır*" olmaktadır. Mukâtil b. Süleymân (150/767)'a göre *rics* (رِجْس) "günâh, ism" (إِسْمٌ)'dir.¹⁰⁶ el-Kuteybî der ki: *Rics* (رِجْس)'in aslı "çürük, bozuk, pis, iğrenç" (الْتِنُّ) demektir.¹⁰⁷ Sonra küfür ve nifak *rics* olarak isimlendirilmiştir. Çünkü bu ikisi "çürük, bozuk, pis, iğrenç" (تِنُّ)'dir. "Onlar *kâfir* olarak ölmüşlerdir." Çünkü onlar hakikatte inanmadıkları halde gizlide *kâfir* idiler.¹⁰⁸ Süddî (127/745)'ye göre de *rics* (رِجْس) sözcüğü "şek, şüphe" (الشَّكُّ) demektir.¹⁰⁹ Bazı müfessirlere göre *rics* (رِجْس) "küfr, inkâr" (كُفْرٌ)¹¹⁰, "*kalplerinde maraz olanlar*" ise münafıklardır.¹¹¹

3.2. Fücûr (Sapıklık, Aşırı Günahkârlık), Zina Arzusu, Şehvet

M-r-z (م - ر - ض) kökünden bir *mastar* olan *maraz* Kur'an'da yer aldığı bağlama göre "fücûr, sapıklık, aşırı günahkârlık" (فُجُورٌ), "zina arzusu" (شَهْوَةُ الرِّثَا) ve "şehvet" (شَهْوَةٌ) gibi manalarda da kullanılmaktadır. Kelimenin bu anlamlarına şu âyetleri misal olarak sunabiliriz:

1. "Ey peygamberin hanımları! Siz kadınlardan herhangi biri gibi değilsiniz. Eğer takva ile korunacaksanız, konuşurken kırıtmayın da kalbinde bir maraz bulunan kimse tamaha düşmesin. Güzel ve dosdoğru söz söyleyin."¹¹²

Allah Teâlâ, Ahzâb sûresi 30 ve 31. âyetlerde peygamber hanımlarının cezasının, başka mü'min hanımların cezasının iki katı, mükâfatlarının da, diğer kadınların ücretlerinin iki katı olacağını beyan buyurunca, onlar tıpkı cariyeye nispetle hür kadınlar gibi olmuş olurlar. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "Siz diğer kadınlardan biri gibi değilsiniz" buyurmuştur. Bu tıpkı birisinin, "Falanca, herhangi bir kimse gibi değildir" şeklindeki sözü manasında olup, "Onda sadece insan oluş özelliği yok. Ayrıca onda âlim, ilmiyle âmil, soylu ve şerefli olması gibi özel vasıflar vardır. Çünkü daha özel vasıf varken, o kişi daha genel ifadeyle tanıtlamaz. İşte Hak Teâlâ'nın, "Siz diğer kadınlardan biri gibi değilsiniz" ifadesi de aynen böyle olup, "Sizlerde, diğer kadınlarda bulunmayan özellikler var. Meselâ siz, bütün mü'minlerin annelerisiniz ve peygamberlerin en hayırlısının hanımlarısınız" demektir. Hz. Peygamber (s) de "Ben sizden biriniz gibi değilim" buyurarak herhangi bir mü'min gibi olmadığını belirtmiştir. Aynı şekilde onunla şeref bulan eşleri de başkaları gibi değildir.¹¹³

106 Mukâtil b. Süleymân, Tefsîr, II, 78; Semerkandî, Bahru'l-Ulûm, II, 84.

107 Semerkandî, Bahru'l-Ulûm, II, 84; Ali b. Hamza el-Kisâi, Me'ânî'l-Kur'an, haz.: İsa Şehhâte İsa Ali, (Kâhire: Dâru Kubâ' li't-Tibâati ve'n-Neşr ve't-Tezî', 1998), 157.

108 Semerkandî, Bahru'l-Ulûm, II, 84.

109 Suyûtî, ed-Dürrü'l-Mensûr, VII, 598-599; Ebû Hayyân, el-Bahru'l-Muhîd, V, 119.

110 Bagavî, Me'âlimu't-Tenzîl, IV, 114; İbnü'l-Cevzî, Zâdu'l-Mesîr, 613; Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Ahmed Zemaşerî, el-Keşşâf 'an Hakâiki Gavâmidü't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fi Vucûhi't-Te'vîl, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Muavvaz, 1. bs. (Riyad: Mektebetu'l-Abikân, 1418/1998), III, 109.

111 İbn Atiyye, el-Muharreru'l-Vecîz, IV, 438.

112 Ahzâb 33/32.

113 Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer Fahu'd-Din er-Râzî, Tefsîru'l-Fahu'r-Râzî: et-Tefsîru'l-Kebîr, Mefâtihu'l-Gayb, 1. bs. (Lübnan-Beyrût: Dâru'l-Fikr: 1401/1981), XXV, 209.

Muhtevası bu şekilde olan âyette yer alan *maraz* sözcüğüne müfessirler tıpkı yukarıdaki âyetlerde olduğu gibi “şek, şüphe” (السَّكُّ)¹¹⁴ ve “nifak” (نِفَاقٌ)¹¹⁵ gibi anlamlar vermekle birlikte “fücûr, sapıklık, aşırı günahkârlık” (فُجُورٌ)¹¹⁶, “şehvet” (شَهْوَةٌ)¹¹⁷ “fisk” (فِسْقٌ)¹¹⁸ “mâsiyete meyil”¹¹⁹, “kuşku, şüphe” (رَيْبَةٌ)¹²⁰ anlamı da vermektedirler. Tâbiin müfessirlerinden Katâde (117/735)’ye göre (فَبَطَّعَ الَّذِي فِي قَلْبِهِ) âyetindeki *maraz* “nifak” (نِفَاقٌ)¹²¹ demektir ki buna göre âyetin anlamı “Kalbinde nifak, münafıklık olan kimse umutlanır” şeklinde olur. İkrime (104/722)’ye göre ise “Kalbinde maraz olan”dan maksat “kalbinde zina arzusu olan” (شَهْوَةُ الرَّتَا)¹²² veya “fisk” (فِسْقٌ)¹²³ yani “kalbinde fücûr’a karşı aşırı istek olandır ki bu da fâsıklık etmek ve bu doğrultuda sözler söylemektir.”¹²⁴ İkrime (104/722)’nin görüşü daha doğru görünmektedir. Zira âyetin siyak-sıbakı dikkate alındığında nifak ve münafıklıkla ilişkisinin olmadığı anlaşılmaktadır.¹²⁵ Taberî (310/922) der ki: *Maraz* “zayıflık” (ضَعْفٌ)’tır. O zayıflık kalbindeki imanın zayıflığından dolayıcıdır. Bu yüzden onun ya İslâm hakkında bir şüphesi vardır ki bu yüzden o Allah’ın sınırlarını hafife alır ya da fuhşiyat olan şeyleri yapmayı önemsiz görür.¹²⁶

2. “Andolsun ki, eğer münafıklar, kalplerinde bir maraz olanlar ve Medine’de dedikodu yapanlar, bu yaptıklarından vaz geçmezlerse, mutlaka seni onlara musallat ederiz. Sonra seninle orada az bir zamandan fazla konuşu kalamazlar.”¹²⁷

Bu âyette yüce Allah, gerçek durumunu göstermeyen üç grup insandan bahsetmektedir:

a. Allah’a gizlice eziyet eden münâfık. b. Mü’minlerin hanımlarının peşine takılmak suretiyle, mü’minlere eziyet veren kalbi hasta kimse. c. “Muhammed mağlup oldu. Medine’den sürülecek. O ve ashâbı esir edildi” gibi, asılsız haberler ortaya atmak suretiyle, Allah Rasûlü (s)’ne eziyet eden, yalancı haberciler. Bunlar aslında tek bir toplum iseler de onlar için, bu üç husus söz konusudur. Aslında bu

114 Nehhâs, Me’âni’l-Kur’âni’l-Kerim, V, 345; Şevkânî, Fethu’l-Kadir, IV, 332.

115 Bagavî, Me’âlimu’t-Tenzil, VI, 348; Hâzin, Lübâbu’t-Te’vil, V, 258.

116 Semerkandî, Bahru’l-Ulûm, III, 49; Mukâtil b. Süleymân, Tefsîr, III, 45; Ferrâ, Me’âni’l-Kur’ân, II, 342; Zemaşşeri, el-Keşşâf, V, 66.

117 Bagavî, Me’âlimu’t-Tenzil, VI, 348; Hâzin, Lübâbu’t-Te’vil, V, 258.

118 Râzi, Mefâtihu’l-Ğayb, XXV, 209.

119 Semerkandî, Bahru’l-Ulûm, III, 49.

120 Zemaşşeri, el-Keşşâf, V, 66; Neseî, Medâriku’t-Tenzil, III, 29.

121 Abdurrezzâk b. Hemmâm es-San’ânî, Tefsîru’l-Kur’ân, thk. Mustafâ Müslim Muhammed, I. bs. (Riyâd: Mektebetü’r-Rüşd, 1410/1989), II, 116; Nehhâs, Me’âni’l-Kur’âni’l-Kerim, V, 345; Ebu’l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr es-Sem’ânî, Tefsîrül-Çur’ân, thk. Yâsir b. İbrâhîm, Ganîm b. Abbâs (Riyâd: Dâru’l-Vatan, 1418/1997), IV, 279.

122 Abdurrezzâk b. Hemmâm, Tefsîru’l-Kur’ân, II, 116; Nehhâs, Me’âni’l-Kur’âni’l-Kerim, V, 345.

123 İbn Atiyye, el-Muharreru’l-Vecîz, VII, 116; Se’âlibî, Cevâhiru’l-Hisân, IV, 345.

124 Kurtubî, el-Câmi’, XVII, 138.

125 İbn Atiyye, el-Muharreru’l-Vecîz, VII, 116; Kurtubî, el-Câmi’, XVII, 138.

126 Taberî, Câmi’u’l-Beyân, XIX, 95.

127 Ahzâb 33/60.

özelliklerin hepsi de tek bir kimsede bulunur. O halde bunlar şahıs itibarıyla tek fakat sıfat itibarıyla çoktur.¹²⁸

İkrime (104/722) ve Şehr b. Havşeb "Kalplerinde maraz bulunanlar"dan kasıt kalplerinde "zinâ, zinâ arzusu, zinâ sevgisi" (الرِّبَا - شَهْوَةُ الرِّبَا - حُبُّ الرِّبَا) bulunanlardır, demektedir.¹²⁹ Katâde (117/735) buna "zina arzusu" (شَهْوَةُ الرِّبَا)¹³⁰ demektedir. Semerkandî (373/983) de "zinaya meyil"¹³¹ diyerek yukarıdaki izahlar doğrultusunda mana vermektedir. Bazı müfessirlere göre *maraz*, "fücûr, zinâ" (فُجُورٌ)¹³² demektir ve o kimseler de "zinâkârlar" (الرِّبَاةُ)¹³³dir. Buradaki *maraz* sözcüğüne "şek, şüphe" (شَكٌّ)¹³⁴ gibi anlamlar da verilmektedir.

3.3. Yaralı, Yaralanan

M-r-z (م - ر - ض) kökünden *merîz* ve *cemîsi merzâ* kelimesinin Kur'an'da bazen yer aldığı bağlama göre "yaralı, yaralanan" (جَرِيحٌ) anlamını içerdiği de görülmektedir. İlgili sözcüğün bu manada kullanımına şu âyeti örnek verebiliriz:

"Eğer hasta olur veya yolculukta bulunursanız veyahut biriniz ayak yolundan gelirse veya kadınlara dokunup da (bu durumlarda) su bulamamışsanız tertemiz bir toprağa teyemmüm edin."¹³⁵

Müfessirler bu âyetteki *merzâ* nın nasıl bir hasta olduğu konusunda muhtelif izahlar yapmaktadırlar. Bazılarına göre burada zikredilen *merzâ* "hastalar"dan maksat, bir yeri kırılan veya yaralanan yahut bir yerinde iltihaplı yara çıkan ve suyla yıkandığı takdirde zarar göreceğinden korkan kimselerdir. Bu gibi kimselerin teyemmüm etmeleri câiz olur. Bu görüşte olanlardan İbn Mes'ûd (34/654)'a göre burada zikredilen *merîzden* maksat "bir yeri kırılan" (كسِيرٌ) veya "yaralı, yaralanan" (جَرِيحٌ)¹³⁶dir. Süddî (127/745)'ye göre ise *merîz* "kendisinde yara olan" (الْجِرَاحَةُ) kimsedir ki bu yaradan dolayı gusletmekten korkar. Bu nedenle onun teyemmüm abdesti almasına ruhsat verilir.¹³⁷ Sa'îd b. Cübeyr (95/714)'e göre bir yeri yaralanan veya kendisinde iltihaplı yara meydana gelen kimsedir.¹³⁸ Mücâhid (103/721) burada söz konusu edilen *marazın* yaralanma, vücutta çıkan iltihap ve çiçek hastalığı olduğunu belirtmektedir.¹³⁹ İbn Abbâs (68/687)'tan rivayet edildiğine göre

128 Râzî, Mefâtihu'l-Ġayb, XXV, 231-232; Ebû Hayyân, el-Bahru'l-Muhid, VII, 241.

129 Nehhâs, Me'âni'l-Kur'âni'l-Kerim, V, 379; Taberî, Câmi'u'l-Beyân, XIX, 184; Abdurrezzâk b. Hemmâm, Tefsîru'l-Kur'ân, II, 124; Suyûtî, ed-Dürrü'l-Mensûr, XII, 146; Ebû Hayyân, el-Bahru'l-Muhid, VII, 241.

130 Taberî, Câmi'u'l-Beyân, XIX, 184.

131 Semerkandî, Bahru'l-Ulûm, III, 60.

132 Beydâvî, Envâru't-Tenzil, IV, 238; Neseî, Medârikut-Tenzil, III, 45.

133 Mukâtil b. Süleymân, Tefsîr, III, 55; Bagavî, Me'âlimu't-Tenzil, VI, 377.

134 Suyûtî, ed-Dürrü'l-Mensûr, XII, 146; Şevkânî, Fethu'l-Kadir, IV, 365.

135 Nisâ 4/43.

136 Taberî, Câmi'u'l-Beyân, VII, 59; Suyûtî, ed-Dürrü'l-Mensûr, IV, 456.

137 Taberî, Câmi'u'l-Beyân, VII, 59; Ebû Muhammed İsmâil b. Abdîrrahmân es-Süddî el-Kebîr, Tefsîru's-Süddî el-Kebîr, nşr. Muhammed Atâ Yûsuf, I. bs. (Dâru'l-Vefâ li't-Tibâati ve'n-Neşr ve't-Tevzî', y.y., 1414/1993), s. 204.

138 Taberî, Câmi'u'l-Beyân, VII, 60; Suyûtî, ed-Dürrü'l-Mensûr, IV, 456; Ebu'l-Haccâc Mücâhid b. Cebr el-Mahzûmî, Tefsîru Mücâhid, (Beyrût: el-Menşûrâtu'l-İlmiyye, t.y.), I, 186.

139 Taberî, Câmi'u'l-Beyân, VII, 61; Suyûtî, ed-Dürrü'l-Mensûr, IV, 455.

merzâ ile çiçek hastalığına yakalanmış veya yaralanmış ya da vücudunda iltihaplı yara çıkmış kimseler kastedilmektedir.¹⁴⁰ İbn Zeyd'e göre ise burada zikredilen *merîz*den maksat, kendisine su getirecek hiç kimse bulamayan, suyu getirmeye kendisinin de gücü yetmeyen, ne hizmetçisi ve ne de yardımcısı olmayan hastalardır. İşte onların teyemmüm etmeleri câizdir.¹⁴¹

3.4. Bütün Hastalıklar, Cins Olarak Hastalık

Kur'ân'da *merîz* ve *cemîsi merzâ* sözcüğünün yukarıda belirttiğimiz "yaralı, yaralanan" (جَرِيحٌ) anlamından daha farklı olarak "cins olarak hastalık, herhangi bir hastalık, bütün hastalıklar" (جَمِيعُ الْأَمْرَاضِ) gibi anlam içeriğine de sahip olduğu görülmektedir. Söz konusu kelimenin bu anlamlarda kullanımına şu âyetleri misal verebiliriz:

1. "Sayılı günlerde olmak üzere (oruç size farz kılındı). Sizden her kim hasta yahut yolcu olursa (tutamadığı günler kadar) diğer günlerde kaza eder."¹⁴²

Müfessirler oruç tutmamayı mubah kılan *maraz* "hastalık" konusunda ihtilaf etmişlerdir. Zâhir ehli mutlak anlamda *maraz* adı verilen her şeyin oruç tutmamayı mubah kılacağı görüşündedir. Bu İbn Sîrîn (110/729)'in görüşüdür.¹⁴³ Tarîf b. Temâm el-Atârîdî şöyle demektedir: Ramazân'da yemek yemekte olan Muhammed b. Sîrîn (110/729)'in evine girmiştîm. Bana "bu parmağım acıyor" dedi. Yani oruç tutmayıp yemek yemesine parmağının acımasını sebep gösterdi. el-Hasen (110/728) ve İbrâhîm en-Nehâ'î (96/714) şöyle demektedir: Bu âyette oruç tutmaya engel olan hastalık, oturarak namaz kılmanın câiz olduğu hastalıktır.¹⁴⁴ Âlimlerin ekserisi ise şu görüştedir: Âyette belirtilen hastalık, oruç tutulduğu takdirde hastalığın tahammül edilemeyecek şekilde artmasından endişe edilen hastalıktır.¹⁴⁵ Müfessirler bu bağlamda yer alan *merîzin* oruç tutmaya gücü yetmeyen kimse olduğunu belirtmektedirler.¹⁴⁶

Müfessirlerin izahlarından öyle anlaşılıyor ki Ramazân'da oruç tutmamayı gerektirecek hastalık, bütün hastalıkları içine almaktadır. Yani "cins olarak hastalık, herhangi bir hastalık, bütün hastalıklar" (جَمِيعُ الْأَمْرَاضِ) i ihtiva eden hastalıktır.

2. "Zayıflara, hastalara ve harcayacak şeyleri bulunmayanlara, Allah'a ve Rasûlü'ne karşı samimi oldukları sürece bir sorumluluk yoktur."¹⁴⁷

140 Semerkandî, Bahru'l-Ulûm, I, 357; Şevkânî, Fethu'l-Kadir, I, 633; Suyûtî, ed-Dürri'l-Mensûr, IV, 455.

141 Taberî, Câmi'u'l-Beyân, VII, 61-62; Suyûtî, ed-Dürri'l-Mensûr, IV, 456; *Merzâ* (مَرْضَى) sözcüğünün benzer manada kullanımına bir diğer örnek için bkz., Mâide 5/6.

142 Bakara 2/184.

143 Bagavî, Me'âlimu't-Tenzil, I, 199; Ebu'l-Muzaffer es-Sem'ânî, Tefsîri'l-Îrân, I, 179.

144 Bagavî, Me'âlimu't-Tenzil, I, 199; İbn Atiyye, el-Muharreru'l-Vecîz, I, 437.

145 Bagavî, Me'âlimu't-Tenzil, I, 199; Ebû Hayyân, el-Bahru'l-Muhîd, I, 38.

146 Semerkandî, Bahru'l-Ulûm, I, 183.

147 Tevbe 9/90-91.

Âyetteki *zu'afâ* (الضعفاء) ile kastedilenler kör¹⁴⁸, total¹⁴⁹, ihtiyar¹⁵⁰, kronik hasta¹⁵¹, çocuk¹⁵² vb. savaşa katılmalarına engel olan kalıcı zaaflardır. *Merzâ* ile şer'an ve lügavî bakımdan hastalık kapsamına giren her türlü arızalara sahip olanlar kastedilmektedir.¹⁵³ Ancak kör, total ve benzeri kalıcı, müzmin hastalıkların *merzâ* kapsamına girdiği de rivayet edilmektedir.¹⁵⁴ Yine kendisinde muharebe etmesine mani olan herhangi bir hastalığı bulunanlar da bu kısma dâhildir.¹⁵⁵ "*Harcayacak şeyleri bulunmayanlar*" ise cihat için ihtiyaç duyacakları teçhizatı temin konusunda infak edecek malları olmayan fakir kimselerdir¹⁵⁶ ki bunlar oturmaları halinde ihlaslı olur, Allah'a ve Rasûlü'ne karşı samimi olurlar, insanların morallerini kötü sözlerle bozmaz, onları savaştan ve Allah yolunda cihattan caydırmazlarsa onlara bir günah, sorumluluk yoktur.¹⁵⁷

4. Kur'ân'da Merîz ve Maraz Kelimeleriyle İlişkili Kelimeler

Merîz ve *cemîsi merzâ* kelimelerinin anlam örgüsünü dikkate aldığımızda Kur'ân'da söz konusu kelimelerle anlam ilişkisi bulunan başka sözcüklerin de olduğu anlaşılmaktadır. Şimdi bu kelimelere ve *maraz*, *merîz* ve *cemîsi merzâ* ile aralarındaki anlam ilişkilerine dikkat çekmek istiyoruz.

4.1. Merîz ve Sekîm İlişkisi

Genel lügatlerde "hasta" anlamına geldiğini belirttiğimiz *sekîm* (سَكِيمٌ) sözcüğü Kur'ân'da sadece iki defa zikredilmektedir.¹⁵⁸ "*(İbrâhîm) babasına ve kavmine şöyle demişti: "Siz nelere tapıyorsunuz?" "Allah'tan başka bir takım uydurma ilâhlar mı istiyorsunuz?" "O halde âlemlerin Rabbi hakkındaki görüşünüz nedir?" Derken yıldızlara bir baktı da: "Ben gerçekten hastayım" dedi. O zaman arkalarını dönerek onu bırakıp gittiler.*"¹⁵⁹ Müfessirler *sekîm* (سَكِيمٌ) sözcüğüne bu bağlam içerisinde farklı anlamlar yüklemişlerdir. Katâde (117/735)'ye göre *sekîm* (سَكِيمٌ) *za'îf* (ضَعِيفٌ) "zayıf" demektir.¹⁶⁰ Süfyânü's-Sevrî (161/778)'nin söylediğine göre "*Doğrusu ben*

148 İbn Kesir, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm, VII, 264; İbnü'l-Cevzî, Zâdu'l-Mesîr, 600.

149 İbn Kesir, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm, VII, 264; Şevkânî, Fethu'l-Kadir, II, 495; Kâsîmî, Mehâsinu't-Te'vil, VIII, 3231.

150 İbnü'l-Cevzî, Zâdu'l-Mesîr, 600; Zemahşerî, el-Keşşâf, III, 81; Bagavî, Me'âlimu't-Tenzil, IV, 84; Semerkandî, Bahru'l-Ulûm, II, 68; Ebû Hayyân, el-Bahru'l-Muhîd, V, 87; İsmâil Hakki b. Mustafâ Bursevî, Tefsîru Rûhi'l-Beyân (Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, y.y., t.y.), III, 367.

151 Bagavî, Me'âlimu't-Tenzil, IV, 84; Semerkandî, Bahru'l-Ulûm, II, 68; İbnü'l-Cevzî, Zâdu'l-Mesîr, 600; Zemahşerî, el-Keşşâf, III, 81; Bursevî, Tefsîru Rûhi'l-Beyân, III, 367.

152 İbnü'l-Cevzî, Zâdu'l-Mesîr, 600; Bagavî, Me'âlimu't-Tenzil, IV, 84.

153 Şevkânî, Fethu'l-Kadir, II, 495; İbn Kesir, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm, VII, 264.

154 Râzî, Mefâtihu'l-Ğayb, XVI, 163; Ebû Hayyân, el-Bahru'l-Muhîd, V, 87.

155 Râzî, Mefâtihu'l-Ğayb, XVI, 163; Bursevî, Tefsîru Rûhi'l-Beyân, III, 367.

156 Şevkânî, Fethu'l-Kadir, II, 495; Râzî, Mefâtihu'l-Ğayb, XVI, 163.

157 İbn Kesir, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm, VII, 264; Taberî, Câmi'u'l-Beyân, XI, 622-623; *Merzâ* (مرضى) kelimesinin aynı anlamda kullanımına başka örnekler için bkz., Nûr 24/61; Fetih 48/17.

158 Sâffât 37/89, 145.

159 Sâffât 37/85-89.

160 İbn Kesir, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm, XII, 33.

hastayım" sözüyle "tâunlu hasta" (طَعِينٌ) kastedilmektedir. Onlar tâuna yakalanmış olandan kaçarlardı. Hz. İbrahim (as) böylece onların ilahları ile yalnız kalmak istemişti.¹⁶¹

İbn Abbâs (68/687) "*Derken yıldızlara bir göz atarak baktı ve "doğrusu ben hastayım, dedi"* âyeti hakkında şöyle demektedir: Hz. İbrâhîm (as) onların ilahlarının bulunduğu evde iken ona çık, dediler. O, "doğrusu ben tâuna yakalandım (مَطْعُونٌ), dedi." Tâun korkusuyla onu bırakıp gittiler.¹⁶² İbn Abbâs (68/687)'tan gelen diğer bir rivayete göre de *sekîm* (سَقِيمٌ), *merîz* (مَرِيضٌ) "hasta" anlamındadır.¹⁶³

Bazıları ise şöyle demektedir: Onun, "*Doğrusu ben hastayım*" demesi geleceğe nispetlidir ki burada "ölüm hastalığı" (مَرَضُ الْمَوْتِ) kastedilmektedir.¹⁶⁴ Dahhâk (105/723) da şöyle demektedir: "*Ben hastayım*" sözü "ben ölüm hastalığına yakalanacağım" (سَقَمَ الْمَوْتِ), demektir. Çünkü hakkında ölüm takdir edilmiş kimse çoğunlukla önce hastalanır, sonra ölür. İşte bu bir tevriye ve kinayeli bir anlatımdır.¹⁶⁵ Dahhâk (105/723)'tan gelen bir başka rivayete göre de *sekîm* (سَقِيمٌ) "tâuna yakalanmış" (مَطْعُونٌ)¹⁶⁶ demektir. Mukâtil b. Süleyman (150/767) da *sekîm* (سَقِيمٌ)'in "acı, ıstırap çeken" (وَجِيعٌ) anlamında olduğunu belirtmektedir.¹⁶⁷

"*Doğrusu ben hastayım*" sözüyle Hz. İbrahim (as)'in şöyle demek istediği de nakledilmektedir: Doğrusu Allah'ın dışında putlara tapınmanızdan ötürü "kalbim rahatsızdır" (مَرِيضُ الْقَلْبِ).¹⁶⁸ (فَقَالَ إِنِّي سَقِيمٌ) âyetine ilişkin İsfahânî (502/1108) de şöyle demektedir: Bu âyet ya üstü kapalı bir ifadedir veya geçmişte olan veya gelecekte olacak bir hastalığa ya da hâlihazırda var olan hastalığın birazına işarettir. Zira insan hissetmezse dahi kendisine bulaşan hastalıklardan hali olamaz. Bir mekânda bir korku varsa (مَكَانٌ سَقِيمٌ) denmesi de bu anlamdadır.¹⁶⁹

"*Sonunda sakîm bir vaziyette onu ıssız ve çorak bir sahile çıkarttık.*"¹⁷⁰ Kur'ân'da ikinci kez geçtiği yer olan ve Hz. Yûnus (as)'in balığın karnından çıkarıldığından bahseden bu âyetteki *sekîm* (سَقِيمٌ) kelimesine ise müfessirler "zayıf" (ضَعِيفٌ)¹⁷¹, "hasta" (عَلِيلٌ)¹⁷², "bedenen zayıf" (ضَعِيفُ الْبَدَنِ)¹⁷³, "hasta" (مَرِيضٌ)¹⁷⁴ gibi anlamlar vermektedirler.

161 İbn Kesir, Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm, XII, 34; Suyûtî, ed-Dürrü'l-Mensûr, XII, 424.

162 İbn Kesir, Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm, XII, 34; Taberî, Câmi'u'l-Beyân, XIX, 566.

163 Suyûtî, ed-Dürrü'l-Mensûr, XII, 424.

164 İbn Kesir, Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm, XII, 35; Taberî, Câmi'u'l-Beyân, XIX, 569.

165 Dahhâk b. Müzâhîm, Tefsiru'd-Dahhâk, thk. Muhammed Şükri Ahmed ez-Zâviyetî, 1.bs. (Kâhire: Dâru's-Selâm li't-Tibâati ve'n-Neşr ve't-Tezi' ve't-Terceme, 1419/1999), II, 706; Kurtubî, el-Câmi', XVIII, 52; Şevkânî, Fethu'l-Kadîr, IV, 478.

166 Dahhâk b. Müzâhîm, Tefsiru'd-Dahhâk, II, 706; Nehhâs, Me'âni'l-Kur'âni'l-Kerîm, VI, 41.

167 Mahkâtil b. Süleymân, Tefsîr, III, 102; Bagavî, Me'âlimu't-Tenzil, VII, 45.

168 İbn Kesir, Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm, XII, 35; İbnü'l-Cevzî, Zâdu'l-Mesîr, 1190.

169 İsfahânî, el-Müfredât, I, 310.

170 Sâffât 37/145.

171 Ebu'l-Muzaffer es-Sem'ânî, Tefsiru'l-Kur'ân, IV, 416.

172 Bagavî, Me'âlimu't-Tenzil, VII, 60; Nesefî, Medâriku't-Tenzil, III, 137.

173 İbn Kesir, Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm, XII, 58.

174 Semerkandî, Bahru'l-Ulûm, III, 125; İbnü'l-Cevzî, Zâdu'l-Mesîr, 1197.

Kur'ân'da *merîz* ve *cemîsi merzâ* ile *sekîm* (سَقِيمٌ) sözcüğünü kıyasladığımızda şu değerlendirmeyi yapabiliriz:

Nisâ sûresi 43, Mâide 6, Tevbe 91 ve Bakara 184. âyetlerde zikredilen ve müfessirlerin siyak ve sîbakına göre "bir yeri kırılan", "yaralı, yaralanan", "kendisinde yara olan", "bir yeri yaralanan veya kendisinde iltihaplı yara meydana gelen kimse", "yaralanma, vücutta çıkan iltihap ve çiçek hastalığı", "çiçek hastalığına yakalanmış veya yaralanmış ya da vücudunda iltihaplı yara çıkmış kimse", "hasta", "kör", "topal", "ihtiyar", "çocuk", "kronik hasta", "fakir" "cins olarak hastalık, herhangi bir hastalık, bütün hastalıklar" gibi anlamlar yükledikleri *merîz* (مَرِيضٌ) ve *cemîsi merzâ* (مَرَضِيٌّ)'nın manaları Sâffât 89 ve 145. âyetlerde "zayıf", "tâunlu hasta", "ölüm hastalığına yakalanmış", "acı, ıstırap çeken", "kalbi rahatsız", "bedenen zayıf" gibi manalar verdikleri *sekîm* (سَقِيمٌ) kelimesinin anlam örgüsüyle paralellik arz etmektedir. Bu bağlamda iki lafız arasında semantik açıdan anlamdaşlık ilişkisinden söz etmek mümkündür.

4.2. Merîz ve Şifâ İlişkisi

Daha önce genel lügatlerde anlamlarına değindiğimiz ş-f-y (ش - ف - ي) kökünden bir *mastar* olan *şifâ* (شِفَاءٌ) sözcüğü Kur'ân'da farklı türevleriyle birlikte toplam altı defa zikredilmektedir.¹⁷⁵ *Şifâun* (شِفَاؤُنْ) formunda *mastar* haliyle 4 kez¹⁷⁶ ve bu *mastardan* sülâsî mücerred 2. baktan *yeşfi- yeşfini* (يَشْفِي - يَشْفِيْنِ) 2 yerde geçmektedir.¹⁷⁷ Bu bağlamda Şuarâ sûresi 80. âyette fiil formuyla (وَإِذَا مَرِضْتُ فَهُوَ يَشْفِينِ) "*Hastalandığım zaman bana şifâ veren O'dur*"¹⁷⁸ şeklinde yer almaktadır. Bu âyette Hz. İbrâhîm (as), "herhangi bir hastalığa düştüğüm zaman bana şifâ vermeye, beni iyileştirmeye O'ndan başka hiç kimsenin gücü yetmez. Zira şifaya ulaştıran sebepleri takdir eden O'dur" demek istemektedir.¹⁷⁹ *Şifâ* (شِفَاءٌ) *mastarından muzarî* fiil formunda *yeşfini* (يَشْفِينِ)'nin aslı *yeşfini* (يَشْفِينِي)'dir ve bu bağlamda "iyileştirmek, sağlığına kavuşturmak" anlamında kullanılmaktadır. Bu fiil ile semantik açıdan zıt anlamlılık ilişkisi içerisindeki *meriztu* (مَرِيضْتُ) fiili ise yine bağlamından öyle anlaşılıyor ki "herhangi bir hastalığa yakalanmak" anlamındadır. Taberî (310/922) *meriztu* (مَرِيضْتُ) fiilini, eş anlamlısı olduğunu izah ettiğimiz ve bedenen hasta olmayı ifade eden *sekîme* (سَقِيمٌ)¹⁸⁰ ile açıklarken *yeşfini* (يَشْفِينِ) kelimesini ise genel lügatlerde "hastalıktan kurtulmak" (السَّلَامَةُ مِنَ السُّقْمِ) manasına gelen *el-bur'u* (الْبُرْءُ) *mastarından* ve *if'âl* vezninden "iyileştirmek, hastalıktan kurtarmak"¹⁸¹ manasındaki *yubriu* (يُبْرِئُ)¹⁸² ve lügatlerde "bir cezayı hak edeni cezalandırmaktan vazgeç-

175 Abdu'l-Bâki, el-Mu'cemu'l-Müfehres, 385.

176 Yûnus 10/57; Nahl 16/69; İsrâ 17/82; Fussilet 41/44.

177 Tevbe 9/14; Şuarâ 26/80.

178 Şuarâ 26/80.

179 İbn Kesir, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm, X, 351; Kâsımî, Mehâsinu't-Te'vîl, XIII, 4622.

180 Taberî, Câmi'u'l-Beyân, XVII, 592.

181 Halil b. Ahmed, Kitâbü'l-Ayn, II, 344; Ezherî, Tehzîbu'l-Luga, XV, 269.

182 Taberî, Câmi'u'l-Beyân, XVII, 592; Bagavî, Me'âlimu't-Tenzîl, VI, 118.

mek, affetmek, bağışlamak" gibi anlamlara gelen *el-afvu* (العَفْوُ)¹⁸³ *mastar*ından ve *mufâ'ale* vezninden "iyileştirmek, bela ve hastalıktan kurtarmak"¹⁸⁴ manasındaki *yu'âfi* (يُعَافِي)¹⁸⁵ fiiliyle izah etmektedir.

"Onların karınlarından renkleri çeşitli bir bal çıkar ki, onda insanlar için şifâ vardır."¹⁸⁶ Bal arısının karnından çeşitli renklerde çıkan balda insanlara arız olan hastalıklara karşı şifâ bulunduğundan bahseden âyetteki şifâ (شِفَاءٌ) sözcüğü bazı hastalıklar, acılar ve sızılar için şifadır ve "iyileştirme, tedavi etme, devâ" (دَوَاءٌ) anlamlarını ihtiva etmektedir.¹⁸⁷

Kur'ân'da *merîz* ve *cemîsi merzâ* ile ş-f-y (ش - ف - ي) kökünden bir *mastar* olan şifâ (شِفَاءٌ) sözcüğünü karşılaştırdığımızda şu değerlendirmeyi yapabiliriz:

a- Müfessirlerin Şuarâ sûresi 80. âyette "iyileştirmek, sağlığına kavuşturmak, bela ve hastalıktan kurtarmak" gibi anlamlar verdikleri şifâ (شِفَاءٌ) *mastar*ından *muzarî* fiil formunda *yeşfîni* (يَشْفِينِ) ve Nahl 69. âyette "iyileştirme, tedavi etme, devâ" gibi manalar verdikleri şifâ (شِفَاءٌ) sözcüğü ile Nisâ sûresi 43, Mâide 6, Tevbe 91 ve Bakara 184. âyetlerde zikredilen ve müfessirlerin bağlamına göre "bir yeri kırılan", "yaralı, yaralanan", "kendisinde yara olan", "bir yeri yaralanan veya kendisinde iltihaplı yara meydana gelen kimse", "yaralanma, vücutta çıkan iltihap ve çiçek hastalığı", "çiçek hastalığına yakalanmış veya yaralanmış ya da vücudunda iltihaplı yara çıkmış kimse", "hasta", "kör", "topal", "ihtiyar", "çocuk", "kronik hasta", "fakir" "cins olarak hastalık, herhangi bir hastalık, bütün hastalıklar" gibi anlamlar yükledikleri *merîz* ve *cemîsi merzânın* manaları semantik açıdan karşıt anlamlılık ilişkisi içerisinde dirler.

b- Şuarâ 80 ve Nahl 69. âyetlerdeki şifâ (شِفَاءٌ) sözcüğünün mezkûr manaları ile Sâffât 89 ve 145. âyetlerde "zayıf", "tâunlu hasta", "ölüm hastalığına yakalanmış", "acı, ıstırap çeken", "kalbi rahatsız", "bedenen zayıf" gibi manalar ihtiva eden *sekîm* (سَقِيمٌ) sözcüğünün anlamları arasında da semantik yönden zıt anlamlılık ilişkisi mevcuttur.

4.3. Merîz ve İbrâ' İlişkisi

Genel lügatlerde "hastalıktan kurtulmak" (السَّلَامَةُ مِنَ السُّقْمِ) manasına gelen *el-bur'u* (البُرْءُ) *mastar*ından ve *if'âl* vezninden "iyileştirmek, hastalıktan kurtarmak"¹⁸⁸ manasında olduğuna işaret ettiğimiz *ebræ-yubriu-ibrâun* (أَبْرَأُ - يُبْرِئُ - إِبْرَاءٌ) kelimesi Kur'ân'da 2 defa yer almakta¹⁸⁹, ikisi de *muzarî* olarak *ubriu* (أُبْرِئُ)¹⁹⁰ ve *tubriu* (تُبْرِئُ)¹⁹¹

183 Halil b. Ahmed, Kitâbü'l-Ayn, III, 192; Zebîdî, Tâcu'l-Arûs, XXXIX, 67.

184 Zebîdî, Tâcu'l-Arûs, XXXIX, 73; Cevherî, es-Sihâh, VI, 2632; İbn Fâris, Makâyisu'l-Luga, IV, 57.

185 Taberî, Câmi'u'l-Beyân, XVII, 592.

186 Nahl 16/69.

187 Mukâtil b. Süleymân, Tefsîr, II, 229; Ferrâ, Me'âni'l-Kur'ân, III, 109.

188 Halil b. Ahmed, Kitâbü'l-Ayn, II, 344; Ezherî, Tehzîbu'l-Luga, XV, 269.

189 Abdu'l-Bâkî, el-Mu'cemu'l-Müfehres, 116.

190 Âl-i imrân 3/49.

191 Mâide 5/110.

formunda karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu fiillerin zikredildiği “Yine Allah'ın izni ile körü ve alacalıyı iyileştirir, ölüleri diriltirim”¹⁹² ve “Yine benim iznimle anadan doğma körü ve alacalıyı iyileştiriyordun”¹⁹³ bu âyetlerin her ikisi de Hz. İsa (as)'nın Allah'ın izniyle anadan doğma körü ve alaca tenliyi iyileştirmesi, sağlığına kavuşturması mucizesinden bahsetmektedir. Âyette yer alan *el-ekmeh* (الْأَكْمَه) kelimesi İbn Abbâs (68/687)'tan gelen rivayete göre anadan doğma kör olarak açıklanmıştır.¹⁹⁴ Ebû Ubeyde (210/825) de böyle demektir.¹⁹⁵ Mücâhid (103/721) gündüzün gören, geceleyn göremeyen kimsedir, demektir.¹⁹⁶ Süddî (127/745), Katâde (117/735) ve el-Hasen (110/728) bu kelimenin âmâ demek olduğunu ifade etmektedir.¹⁹⁷ *el-Abras* (الْأَبْرَصُ) ise bilinen bir hastalıktır ki deride görülen beyazlıktır.¹⁹⁸ Bu hastalıkların Hz. İsa (as)'nın eliyle Allah'tan bir mucize olarak iyileştirildiğini ifade eden *ubriu* (أَبْرِي) fiilini müfessirler “iyileştirmek, sağlığına kavuşturmak, şifa vermek” anlamındaki *eşfi* (أَشْفِي)¹⁹⁹ ve genel lügatlerde “sağlığına kavuşturmak, iyileştirmek”²⁰⁰ manasını ihtiva eden *usahhihu* (أَصَحَّحَ)²⁰¹ fiiliyle izah etmektedirler. Ayrıca “hastalığı gidermek” anlamına gelen *azîl* (أَزِيلُ الْمَرَضِ)²⁰² şeklinde de izah edilmektedir. Mâide sûresindeki *tubriu* (تُبْرِي) fiili de aynı anlamlara gelecek şekilde *tusahhihu* (تَصَحَّحَ)²⁰³ ve *teşfi* (تَشْفِي)²⁰⁴ gibi fiillerle manalandırılmaktadır.

Kur'ân'da *meriz* (مَرِيضٌ) ve *cemîsi merzâ* (مَرَضَى) ile verilen *ubriu* (أَبْرِي) ve *tubriu* (تُبْرِي) sözcüğünü karşılaştırdığımızda şunları söyleyebiliriz:

a- Âl-i imrân sûresi 49 ve Mâide 110. âyetlerde “iyileştirmek, sağlığına kavuşturmak, şifâ vermek, hastalığı gidermek, hastalıktan kurtarmak” gibi anlamlar verilen *ubriu* (أَبْرِي) ve *tubriu* (تُبْرِي) fiili ile Nisâ sûresi 43, Mâide 6, Tevbe 91 ve Bakara 184. âyetlerde zikredilen ve siyak ve sibakına göre “bir yeri kırılan”, “yaralı, yaralanan”, “kendisinde yara olan”, “bir yeri yaralanan veya kendisinde iltihaplı yara meydana gelen kimse”, “yaralanma, vücutta çıkan iltihap ve çiçek hastalığı”, “çiçek hastalığına yakalanmış veya yaralanmış ya da vücudunda iltihaplı yara çıkmış kimse”, “hasta”, “kör”, “topal”, “ihtiyar”, “çocuk”, “kronik hasta”, “fakir” “cins olarak hastalık, herhangi bir hastalık, bütün hastalıklar” gibi anlamlar verilen

192 Âl-i imrân 3/49.

193 Mâide 5/110.

194 İbn Ebî Hâtim, Tefsîru İbn Ebî Hâtim, II, 655; Taberî, Câmi'u'l-Beyân, V, 422.

195 Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ et-Teymî, Mecâzu'l-Kur'ân, thk. Muhammed Fuâd Sezgin (Kâhire: Mektebetu'l-Hancî, t.y.), I, 93; Kurtubî, el-Câmi', V, 144; Şevkânî, Fethu'l-Kadir, I, 463.

196 Kurtubî, el-Câmi', V, 144; Taberî, Câmi'u'l-Beyân, V, 421; İbn Ebî Hâtim, Tefsîru İbn Ebî Hâtim, II, 655; Bagavî, Me'âlimu't-Tenzil, II, 40.

197 Taberî, Câmi'u'l-Beyân, V, 422; Bagavî, Me'âlimu't-Tenzil, II, 40.

198 Kurtubî, el-Câmi', V, 145; İbnü'l-Cevzi, Zâdu'l-Mesîr, 196; Bagavî, Me'âlimu't-Tenzil, II, 40.

199 Taberî, Câmi'u'l-Beyân, V, 420; Bagavî, Me'âlimu't-Tenzil, II, 40.

200 Cevherî, es-Sihâh, I, 381; İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, VII, 287.

201 Bagavî, Me'âlimu't-Tenzil, II, 40.

202 Se'âlibî, Cevâhiru'l-Hisân, II, 47; İbn Atiyye, el-Muharreru'l-Veciz, II, 228.

203 Bagavî, Me'âlimu't-Tenzil, III, 116.

204 Taberî, Câmi'u'l-Beyân, IX, 115.

merîz (مَرِيضٌ) ve *cemîsi merzâ* (مَرُوضَى)'nın manaları semantik açıdan zıt anlamlılık ilişkisi içerisinde dirler.

b- Âl-i imrân sûresi 49 ve Mâide 110. âyetlerde geçen *ubriu* (أَبْرِيٌّ) ve *tubriu* (تَبْرِيٌّ) fiilinin zikredilen anlamları ile Sâffât 89 ve 145. âyetlerinde "zayıf", "tâunlu hasta", "ölüm hastalığına yakalanmış", "acı, ıstırap çeken", "kalbi rahatsız", "bedenen zayıf" gibi manalar verilen *sekîm* (سَقِيمٌ) sözcüğünün anlamları arasında da semantik yönden karşıt yönlü bir anlam ilişkisi vardır.

c- Ayrıca Âl-i imrân sûresi 49 ve Mâide 110. âyetlerde geçen *ubriu* (أَبْرِيٌّ) ve *tubriu* (تَبْرِيٌّ) fiilinin zikredilen anlamları ile Şuarâ sûresi 80. âyette "iyileştirmek, sağlığına kavuşturmak, bela ve hastalıktan kurtarmak" gibi anlamlar verilen *şifâ* (شِفَاءٌ) *mastarından muzarî fiil formunda yeşfîni* (يَشْفِينِ) ve Nahl 69. âyette "iyileştirme, tedavi etme, devâ" gibi manalarda kullanılan *şifâ* (شِفَاءٌ) sözcüğü arasında ise anlamdaşlık ilişkisi olduğunu ifade edebiliriz.

Maraz mastarı ve türevlerinin genel lügatlerdeki muhtelif anlamlarıyla Kur'ân'da yer alan manalarını dikkatle incelediğimizde lügatlerde yer almayan bazı anlamların Kur'ân'da yer aldığı görülmektedir. Meselâ *maraz* (مَرَضٌ) *mastarı* ve diğer müştakları Kur'ân'da "nifak, riyâ, küfür, fücûr (sapıklık, aşırı günahkârlık), zina, zina arzusu, şehvet" gibi genel lügatlerde olmayan anlamlar kazanmışlardır. Genel lügatlerde belirtilmeyen anlamlar âyetlerin siyak-sibakı, nüzul sebepleri, zaman ve mekân unsurları da dikkate alınarak daha kapsamlı bir yaklaşımdan hareket edilerek ortaya çıkmış anlamlardır. Bu, *marazın* "insanın sıhhat sınırlarının dışına çıkmasına sebep olan her şey" diye tanımlanan lügatlerdeki asıl anlamından çıkarak Kur'ân'da anlam genişlemesine uğradığını ifade etmektedir. İşaret edilen unsurları göz önünde bulundurmadan Kur'ân'da geçen bir kelimeyi sadece lügat anlamlarından hareket ederek anlamlandırmak insanı yanıltabilmektedir. Kur'ân'ı sağlıklı bir şekilde anlayabilmek için kelimelerin tarihi süreç içerisinde ne gibi anlam değişikliklerine uğradıklarını dikkate almak gerekmektedir.

Sonuç

M-r-z kökü ve müştakları ilk dönem Arapça lügatlerde yer aldıkları bağlamlara göre "hasta olmak, hastalanmak, hasta"; "şek, nifak ve zayıf inanç"; "eksiklik, noksan, kusur"; "karanlık, zulmet, ışığı zayıf"; "gevşeklik, sönüklük"; "hasta etmek"; "görüşünde doğruya yaklaşmak"; "ihmalkârlık etmek, sağlam yapmamak"; "hastaya iyi bakmak, tedavi etmek, iyileştirmek"; "sakin"; "kargaşa, fitne ve cinayeti çok"; "bakışı zayıf"; "kendisini hastaymış gibi göstermek"; "dayanaksız, zayıf olmak"; "meyvelere isabet eden hastalık"; "develeri hasta olan kişi" ve "sık sık hastalanan" gibi muhtelif anlamlarda kullanılmaktadır.

Genel olarak bakıldığında *maraz* ve *merîz* sözcüklerine ilişkin olarak Kur'ân lügatlerinde zikredilen anlamların bir kısmı diğer genel sözlüklerde yer alan ma-

nalarla aynı doğrultuda olmakla birlikte "fücûr" ve "zina" gibi bazıları ise genel lügatlerde belirtilmeyen anlamları içermektedir. Kur'ân sözlüklerindeki bağlamsal manaların bir kısmı bahse konu olan kelimenin gerçek manasıyla birebir örtüşmüyor olsa da, temelde bu eserlerde yer verilen anlamların Kur'ân tefsirlerindeki izahlardan mülhem olduğu, bu özelliği nedeniyle de âyetlerin nüzul sebeplerini, zaman ve mekânı göz önünde bulundurarak daha kapsamlı bir yaklaşımdan hareket ettikleri için, tefsirî bir anlamlandırma özelliği taşıdıkları söylenebilir.

M-r-z kökü ve müştaklarının Kur'ân'daki kullanımlarına baktığımızda ise "şek, şüphe, nifak, riyâ, küfür"; "fücûr (sapıklık, aşırı günahkârlık), zina arzusu, şehvet"; "yaralı, yaralanan" ve "bütün hastalıklar, cins olarak hastalık" gibi muhtelif anlamlar içerdiğini söyleyebiliriz.

Kur'ân'da yer alan ve "zayıf", "tâunlu hasta", "ölüm hastalığına yakalanmış", "acı, ıstırap çeken", "kalbi rahatsız", "bedenen zayıf" gibi anlam örgüsüne sahip *sekîm* (سَكِيمٌ) sözcüğü *merîz* ve *cemîsi merzâ* kelimeleriyle semantik açıdan anlamdaşlık ilişkisi içerisindedir.

Kur'ân'da *maraz* ve çeşitli müştaklarıyla zıt anlamlı sözcükler de mevcuttur ki bunlar *şifâ* (شِفَاءٌ) ve *ibrâ'* (إِبْرَاءٌ) *mastarlarıdır*.

Maraz mastarı ve türevlerinin genel lügatlerdeki muhtelif anlamlarıyla Kur'ân'da yer alan manalarını dikkatle incelediğimizde lügatlerde yer almayan bazı anlamların Kur'ân'da yer aldığı görülmektedir. Meselâ *maraz mastarı* ve diğer müştakları Kur'ân'da "nifak, riyâ, küfür, fücûr (sapıklık, aşırı günahkârlık), zina, zina arzusu, şehvet" gibi genel lügatlerde olmayan anlamlar kazanmışlardır. Genel lügatlerde belirtilmeyen anlamlar âyetlerin siyak-sibakı, nüzul sebepleri, zaman ve mekân unsurları da dikkate alınarak daha kapsamlı bir yaklaşımdan hareket edilerek ortaya çıkmış anlamlardır. Bu, *marazın* "insanın sıhhat sınırlarının dışına çıkmasına sebep olan her şey" diye tanımlanan lügatlerdeki asıl anlamından çıkarak Kur'ân'da anlam genişlemesine uğradığını ifade etmektedir. İşaret edilen unsurları göz önünde bulundurmadan Kur'ân'da geçen bir kelimeyi sadece lügat anlamlarından hareket ederek anlamlandırmak insanı yanıltabilmektedir. Bu durum Kur'ân'ı doğru bir şekilde anlayabilmek için kelimelerin tarihi süreç içerisinde ne gibi anlam değişikliklerine uğradıklarını dikkate almanın elzem olduğunu göstermektedir.

Kaynakça

- Abdu'l-Bâkî, Muhammed Fuâd, el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâz'l-Kur'âni'l-Kerim (İstanbul: Çağrı Yay. 1411/1990).
 Abdurrezâk b. Hemmâm es-San'ânî, Tefsîru'l-Kur'ân, thk. Mustafâ Müslim Muhammed, 1. bs. (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1410/1989).
 Ahmed b. Hanbel, Müsnedü'l-İmâm Ahmed İbn Hanbel, thk. Şu'ayb el-Arnaûd v.dğr., 2. bs. (Müessesetu'r-Risâle, y.y., 1420/1999).

- Bagavî, Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mes'ûd, Me'âlimu't-Tenzil, thk. Muhammed Abdullâh en-Nemir v.dğr., 1. bs. (Riyâd: Dâru Tayyibe, 1409).
- Beydâvî, Nâsuriddîn Ebi'l-Hayr Abdillâh b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî eş-Şâfiî, Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vîl, haz.: Muhammed Abdurrahmân el-Marâşlî, 1.bs. (Beyrût-Lübân: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, t.y.).
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, el-Câmiu's-Sahîh, 2. bs. (İstanbul: Çağrı yay. 1412/1992).
- Bursevî, İsmâil Hakkî b. Mustafâ, Tefsîru Rûhi'l-Beyân (Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, y.y., t.y.).
- Cevherî, İsmâil b. Hammâd, es-Sihâh Tâcu'l-Luga ve Sihâhu'l-Arabiyye, thk. Ahmed Abdu'l-Gafûr Attâr, 3. bs. (Beyrût: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1404/1984).
- Dahhâk b. Müzâhim, Tefsîru'd-Dahhâk, thk. Muhammed Şükrî Ahmed ez-Zâviyetî, 1.bs. (Kâhire: Dâru's-Selâm li't-Tibâati ve'n-Neşr ve't-Tezi' ve't-Terceme, 1419/1999).
- Dâmeğânî, Hüseyin b. Muhammed, Kâmûsu'l-Kur'ân: Islâhu'l-Vücûh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'âni'l-Kerim, thk. Abdulaziz Seyyidu'l-Ehl, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 4. bs. (Beyrût, y.y., 1983).
- _____, el-Vücûh ve'n-Nezâir li Elfâzi Kitâbillâhi'l-Aziz, thk. Arabî Abdu'l-Hamid Ali, (Beyrût-Lübân: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.).
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullâh Abdurrahman, es-Sünen (İstanbul: y.y., 1992).
- Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eşâs es-Sicistânî, es-Sünen, 2. bs. (İstanbul: Çağrı yay. 1992).
- Ebû Hayyân el-Endelüsî, el-Bahru'l-Muhîd, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Mu'avvaz, 1.bs. (Beyrût-Lübân: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413/1993).
- Ebû Ubeyde, Ma'mer b. El-Müsennâ et-Teymî, Mecâzu'l-Kur'ân, thk. Muhammed Fuâd Sezgîn (Kâhire: Mektebetu'l-Hancî, t.y.).
- Ebu'l-Muzaffer es-Sem'ânî, Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbar, Tefsîru'l-Kur'ân, thk. Yâsir b. İbrâhîm, Ganîm b. Abbâs (Riyâd: Dâru'l-Vatan, 1418/1997).
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed, Tehzîbu'l-Luga, thk. Ahmed Abdul'alîm el-Berdûnî (Mısır: ed-Dâru'l-Misriyye li't-Te'lîf ve't-Terceme, t.y.).
- Halil b. Ahmed, el-Ferâhidî, Kitâbü'l-Ayn, thk. Abdu'l-Hamid Hindâvî (Beyrût-Lübân: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003).
- Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd, Me'âni'l-Kur'ân, 3. bs. (Beyrût: Âlimü'l-Kütüb, 1403/1983).
- Fîrûzâbâdî, Mecdü'd-Din Muhammed b. Ya'kûb eş-Şîrâzî, el-Kâmûsu'l-Muhîd (el-Heyetü'l-Misriyye el-Âmme li'l-Kütüb, y.y. 1398/1978).
- Hârûn b. Mûsâ el-Kârî, el-Vücûh ve'n-nezâir fi'l-Ku'âni'l-Kerim, thk. Hâtîm Sâlih ez-Zâmin, (Bağdat: Vizâratu's-Sekâfe ve'l-İ'lâm Dâiretu'l-Âsâr ve't-Türâs, 1409/1988).
- Hâzin, Alâuddîn Ali b. Muhammed b. İbrâhîm el-Bağdâdî, Lübâbu't-Te'vîl fi Me'âni't-Tenzil (Beyrût-Lübân: Dâru'l-Fikr, 1399/1979).
- İbn Atiyye el-Endelüsî, Ebû Muhammed Abdilhakk, el-Muharreru'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-Aziz, thk. Komisyon, 2. bs. (Katar: Vizâratu'l-Evkâf ve's-Şuûnu'l-İslâmiyye, 1428/2007).
- İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. Hasen el-Ezdî, Cemheretu'l-Luga, Remzî Münîr Ba'lebekî (Beyrût-Lübân: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987).
- İbn Ebî Hâtîm, el-İmâm el-Hâfız Ebû Muhammed Abdurrahmân er-Râzî, Tefsîru İbn Ebî Hâtîm, thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib (Sayda: el-Mektebetu'l-Asriyye, t.y.).
- İbn Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Zekeriyâ, Makâyisu'l-Luga, thk., Abdu's-Selâm Muhammed Hârûn, (Dâru'l-Fikr, y.y., t.y.).

İbn Kesîr, İmâdu'd-Dîn Ebu'l-Fidâ İsmâîl ed-Dimeşkî, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm, thk. Mustafâ es-Seyyid Muhammed v.dğr., 1. bs. (Kâhire: Mektebetü'l-Evlâd eş-Şeyh li't-Turâs, 1421/2000).

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvînî, es-Sünen (İstanbul: Çağrı Yay. 1992).

İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrerem, Lisânü'l-Arab, thk. Emîn Muhammed Abdulvehhâb ve Muhammed es-Sâdik el-'Ubeydî, 3. bs. (Beyrût- Lübnân: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1419/1999).

İbnü'l-Cevzî, Cemâluddîn Ebu'l-Ferec Abdurrahmân, Zâdu'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr, 1.bs. (Beyrût-Lübnân: Dâru İbn Hazm, el-Mektebetü'l-İslâmî, 1423-2002).

İsfahânî, Ebu'l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed er-Râğıb, el-Müfredât fi Ğaribi'l-Kur'ân (Mektebetü Nazâr Mustafâ el-Bâz, y.y., t.y.).

İzutsu, Toshihiko, Kur'ân'da Allah ve İnsan, çev.: Süleyman Ateş (İstanbul: Yeni ufuklar nşr., t.y.).

Kâsımî, Muhammed Cemâluddîn, Tefsîru'l-Kâsımî: Mehâsinu't-Te'vîl, thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî, 1.bs. (Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, y.y., 1377/1957).

Kisâî, Ali b. Hamza, Me'âni'l-Kur'ân, haz.: İsa Şehhâte İsa Ali, (Kâhire: Dâru Kubâ' li't-Tibâati ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 1998).

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr, el-Câmî' li Ahkâmi'l-Kur'ân, thk. Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türkî, 1. bs. (Beyrût-Lübnân: Müessesetü'r-Risâle, 1427/2006).

Mukâtil b. Süleymân el-Belhî, el-Vücûh ve'n-nezâir fi'l-Ku'âni'l-Azîm, thk. Hâtim Sâlih ez-Zâmin, 1. bs. (Bağdat-Irak: Merkezu Cum'ati'l-Mâcid li's-Sekâfeti ve't-Turâs, 1427/2006).

..... Tefsîru Mukâtil b. Süleymân, thk. Ahmed Ferîd, 1.bs. (Lübnân-Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003).

Mücâhid b. Cebr, Ebu'l-Haccâc el-Mahzûmî, Tefsîru Mücâhid, (Beyrût: el-Menşûrâtü'l-İlmiyye, t.y.).

Müslim, Ebu'l- Hüseyin Müslim b. el- Haccâc el- Kuşeyrî en- Neysâbüri, el- Câmiu's- Sahîh (Kâhire, y.y., 1407/1987).

Nehhâs, Ebû Ca'fer, Me'âni'l-Kur'âni'l-Kerîm, thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî, 1.bs. (Mekke: Merkezu İhyâi't-Turâsi'l-İslâmî, 1409/1998).

Nesefî, Ebu'l-Berakât Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd, Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl, thk. Yusuf Ali Bedevî, 1.bs. (Beyrût: Dâru'l-Kelîmu't-Tayyib, 1419/1998).

Neysâbüri, Ebû Abdurrahmân İsmâîl b. Ahmed ed-Darîr el-Hîrî, Vücûhu'l-Kur'âni'l-Azîm, thk. Fâtıma Yûsuf el-Hiyâmî, 1.bs. (Dimeşk: Dâru's-Sakâ li't-Tibâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 1996).

Okumuş, Mesut, "Semantik ve Analitik Açından Kur'ân'da Salât Kavramı", Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi, III, 6 (2004), s. 1-30.

Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer Fahu'd-Dîn, Tefsîru'l-Fahu'r-Râzî: et-Tefsîru'l-Kebîr, Mefâtihu'l-Ğayb, 1. bs. (Lübnân-Beyrût: Dâru'l-Fikr: 1401/1981).

Râzî, Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir, Muhtârû's-Sihâh (Beyrût: Mektebetü Lübnân, 1986).

Se'âlibî, Abdurrahmân b. Muhammed b. Mahlûf Ebû Zeyd, Cevâhiru'l-Hisân fi Tefsîri'l-Kur'ân, thk. Ali Muhammed Muavvaz, Âdil Ahmed Abdulmevcûd, 1. bs. (Beyrût-Lübnân: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1418/1997).

Semerkandî, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm, Tefsîru's-Semerkandî:

- Bahru'l-Ulûm, thk. Ali Muhammed Muavvaz, Âdil Ahmed Abdulmevcûd, 1. bs. (Beyrût-Lübân: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1413/1993).
- Suyûtî, Celâluddîn, ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîr bi'l-Me'sûr, thk. Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türkî, 1. bs. (Kâhire: Merkezu Hicr li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye, 1424/2003).
- Süddî, Ebû Muhammed İsmâîl b. Abdirrahmân el-Kebîr, Tefsîru's-Süddî el-Kebîr, nşr. Muhammed Atâ Yûsuf, 1.bs. (Dâru'l-Vefâ li't-Tibâati ve'n-Neşr ve't-Tevzî, y.y., 1414/1993).
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, Fethu'l-Kadîr el-Câmî' beyne Fenneyîr-Rivâye ve'd-Dirâye min İlmi't-Tefsîr, thk. Seyyid İbrâhîm (Kâhire: Dâru'l-Hadis, 1427/2007).
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, Câmî'u'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân, thk. Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türkî, 1. bs. (Kâhire: Dâru Hicr, 1422/2001).
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevde, es-Sünen (İstanbul, y.y., 1412/1992).
- Yakıt, İsmail, "Doğru Bir Kur'ân Tercümesinde Semantik Metodun Önemi", S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1 (1994), ss. 17-24.
- Zebidî, Seyyid Muhammed Murtazâ el-Huseynî, Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs, thk., Abdul'alîm et-Tahâvî (Kuveyt: Matbaatu Hukûmeti'l-Kuveyt, 1400/1980).
- Zeccâc, Ebû İshak İbrahim b. es-Sirri, Me'âni'l-Kur'ân ve İrâbuh, thk. Abdulcelîl Abduh Şilbî, 1. bs. (Beyrût: Âlimu'l-Kütüb, 1408/1998).
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer b. Ahmed, el-Keşşâf 'an Hakâiki Gavâmidî't-Tenzil ve 'Uyûni'l-Ekâvil fi Vucûhi't-Te'vîl, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Muavvaz, 1. bs. (Riyad: Mektebetu'l-Abikân, 1418/1998).